

ארחות המוסר

ספר מוסר
"ארחות צדיקים"
עם הוספות
ביאורים ועיונים

חלק ד'

ספר לימוד יומי בתכנית חלוקה חדשית

ניסן - תשע"ג

ארגון "ארחות יושר"

ת.ד. 596 סניף רבי עקיבא בני-ברק
טל': 077-9230219 נייד: 052-7167812
פקס: 077-4230219

מוסדות, שיעורי תורה ופרטיים
המעוניינים
בחוכרות יפנו לארגון "ארחות יושר"
בפקס: 077-4230219

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם
חלק כלשהו מתוכן הספר, בין אם לשימוש פנימי
ו/או לשימוש מסחרי ללא אישור מפורש
מארגון "ארחות יושר".

עימוד, עיצוב והפקה:
אפקטיב

054-8485060 / 03-5796812

נדפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"

"ארחות המוסר"

יו"ל ע"י ארגון "ארחות יושר"
מיסודו והכוונתו של מרן שר התורה
הגר"ח קניבסקי שליט"א.

ראש המכון:

הרב אריה קניבסקי

עורך ראשי:

הרב ליפא פלמן

חברי מערכת:

הרב אשר לייבי

הרב יחיאל חסידה

הרב דוד יגאלי

הרב ישראל מאיר וולך

נר זכרון לעילוי נשמה

למורנו ורבינו, ראש בני ישראל, אביר הרועים, גדול פוסקי
זמנינו, אור המאיר, פטיש החוק, עמוד הימיני, שריד לדור
דעה, לשון ממהרת לחזרות אמרי שפר, חכם הרזים, לו
נגלו תעלומות חכמה, איש אשר רוח בו, ידיו גלילי כסף
ממולאים בתרשיש, ראשו כתם פז, וכל הוויתו עמל התורה
עד כלות הכוחות,

מרן הגאון רבינו

יוסף שלום אלישיב

זכר צדיק וקדוש לברכה

שעלה בסערה השמימה בבין המצרים כ"ח תמוז תשע"ב,
נתעלה בקדושה וטהרה למקום מנוחתו תחת כסא הכבוד,
ואותנו השאיר לאנחות, יתומים נדכאים עלובי רוח, אוי מי
יורנו הדרך ומי יבין לנו שמועה, מי יתרץ הוויות ומי יפרק
הקשיות, מי יפשוט הספיקות ומי יאיר לנו נתיבות,
קשה היום לישראל כיום בוא השמש בצהרים,
חכם שמת אין לו תמורה,
והשי"ת הטוב וממייב, ינחמנו במהרה בנחמת ציון
ובתחיית המתים בקרוב בימינו, ובלע המוות לנצח ומחה
דמעה מעל כל פנים, אמן.

חוברת זו מוקדשת להצלחתם ולעילוי נשמתם

מר **אברהם** בן ר' בנימין בייניש הכהן
ויונתו **חיה רחל שינדל**
בת הרה"ג ר' יצחק צבי **טראוב** שיחיו

לעילוי נשמת

אביו ר' **בנימין בייניש** בן ר' אברהם הכהן ז"ל
חמיו הרה"ג ר' **יצחק צבי גרינברג** זצ"ל
וחמותו מרת **שרה בילא** ע"ה בת ר' אברהם הכהן ז"ל

ולזכות

אימו מרת **שינדל תחי** בת ר' יוסף הכהן ז"ל

יתברכו משמים בכל מילי דמיטב

זכות הלימוד בספר זה יעמוד להם שיצליחו בכל אשר
יפנו לטובה ולברכה

ושיוזכו לרוות נחת מצאצאיהם שיחיו

חוברת זו מוקדשת
לזכר ולעילוי נשמות

אבי וסבי, ירא ה' נאמן רוח, חכם ורב פעלים
רבי אליהו מרדכי
בן מרן רבי יוסף חיים זוננפלד ז"ל
גלב"ע מ"ו באב תש"ו

אמי וסבתי, אשת חיל אם הבנים
מרת **חסא שיינא פערל זוננפלד** ע"ה
בת **רבי אלתר יצחק ורנר** ז"ל
נפטרה בשיבה טובה בשבת קודש ח' מרחשון תשמ"ה

ת נ צ ב " ה

הונצחו בחוברת על ידי
בנם ר' משה יהודה זוננפלד הי"ו
ונכדיהם ר' אליהו מרדכי זוננפלד הי"ו
ור' דניאל זוננפלד הי"ו
ירושלים - רעננה - ברזיל

חוברת זו מוקדשת לזכר

ולעילוי נשמות הנפטרים

ר' **שמואל** בן ר' צבי **קניבסקי** ז"ל

נפטר י"א תשרי תשל"ח

יצחק בן גבריאל ויפה **ארבוב** ז"ל

נפטר כ"ח אדר תשכ"ט

ת.נ.צ.ב.ה

תוכן הענינים

10.....פתח דבר

13.....שער השנאה

30.....שער הרחמים

41.....שער האכזריות

67.....פעילות הארגון

על כל פסיעה ופסיעה

למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור (משלי ב' פסוק כ')

יתברך הבורא, וישתבח היוצר, יתפאר העליון, ויתרומם המתנשא לכל לראש, שזיכנו בחסדיו המרובים, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, להכנס בפתח שער הקודש, השער אשר דרכו ניתן למצוא את הדרך המובילה מעלה מעלה, לשלמות המידות וידיעת התורה, עליה אמר החכם מכל אדם: "למען תלך בדרך טובים, וארחות צדיקים תשמור".

על פי עצתו והוראתו של רבינו הגדול מורה דרכנו, מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, זכינו בחסדי השי"ת להחזיר את לימוד מוסרי ה' בתוך שיעורי לימוד התורה הקדושה, ובתום שנה לתחילת פעילותינו, סיימנו בחסדי ה' יתברך לבאר ולחלק לסדר לימוד יומי את ספרו הנפלא של רבנו שליט"א, "ארחות יוסר".

כמעשינו בראשונה, ממשיכים אנו בחוברת הרביעית, לבאר ולחלק לסדר יומי את הספר הקדוש "ארחות צדיקים", מיסודות ספרי המוסר בעם ישראל. הספר נכתב כפי המקובל אצלנו, בערך לפני כשבע מאות שנה, על ידי אחד מענקי הרוח בדור הראשונים כמלאכים, אשר לגודל ענותנותו לא חתם את שמו על הספר, אמנם כל מעיין בספר יגלה את פלאו, אשר כל דבריו וסגנונו מתאימים לדורנו, ממש כאילו נכתבו בימינו והוא פלא גדול.

והנה גודל חשיבות והכרחיות תיקון המידות, כבר ביאר מרן החזון איש בהרחבה בספרו "אמונה ובטחון" (פרק ד'), וכה כותב בין דבריו: כי תיקון המידות הן יסוד המוסד למצוות החוקיים ולמצוות המשפטיים

גם יחד, ומבאר שם בלשונו הזהב: אל יחשוב האדם, כי תיקון המידות מתייחס רק למצוות שבין אדם לחבירו, ואילו במצוות שבין אדם למקום, להם צריך רק יראת שמים, אין הדבר כן, כי זה האדם אשר מדותיו כברייתן, ולא הותקנו על פי המוסר והדעה, הרי הוא מסור ביד יצרו ואין יצרו מסור בידו, ולא יתכן שיהא שלם במצוות שבין אדם למקום, ואם מקיימן במדה ידועה, הוא רק מפני שאינם נפגשים בהתנגדות מצד אחד ממדותיו המגונות, אך ברגע שיתנגשו במידותיו הרעות, לא תעמוד יראתו בפניהם, ומעשים בכל יום וכו' עיי"ש בדבריו המתוקים.

וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה (בירושלמי שבת פ"א ה"ג): מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסולייתה, שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'", ונאמר "עקב ענוה יראת ה'", למדנו, כי סדר הדברים הוא: תיקון המידות, יראת שמים, ותלמוד תורה.

עינינו נשואות למרומים בתפילה ובתחינה, שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, שנזכה לכוון לאמת, לבאר ולהעיר עינים בדרך הנכונה, ויהיו שפתינו והגיון לבנו נכונות ומישרות, להרבות כבוד שמים, להגדיל תורה ולהאדירה. זכות רבנו המחבר זצוק"ל, וברכותיו של מרן שליט"א, יעמדו לנו למצוא חן בעיני אלקים ואדם, ונזכה להפיץ ולהצית את נר האמת והצדק, להרבות האור בקדושה ובטהרת הלב בין כל עמו ישראל באהבה, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, בביאת המשיח ובבניית בית הבחירה, במהרה בימינו אמן.

בברכת התורה
מערכת ארחות המוסר

סדר הלימוד היומי בשיעורים

יום א' כ"ח אדר - יום ה' ג' ניסן.....(פרשת ויקרא)	שבוע א'
יום א' ו' ניסן - יום ה' י' ניסן.....(פרשת צו)	שבוע ב'
יום ג' כ"ב ניסן - יום ה' כ"ד ניסן.....(פרשת שמייני)	שבוע ג'
יום א' כ"ז ניסן - יום ה' א' אייר.....(פרשת תזריע מצורע)	שבוע ד'
	שבוע ה'

לתשומת לב:

בעקבות ימי חג הפסח הבעל"ט, מכילה חוברת זו קטעי לימוד יומיים, עבור שמונה עשר שיעורים בלבד, הנפרסים על פני חמישה שבועות.

לתועלת הלומדים:

חברות "ארחות המוסר" מחולקות לקטעי לימוד יומיים, הנפרסים על פני כחודש - חמישה ימים בשבוע למשך ארבעה שבועות. (חברות "ארחות המוסר" נלמדות בשיעורי הגמרא הנמסרים בימי ראשון - חמישי ועל כן חולק החומר בהתאם). החומר המוקדש לכל יום מותאם ללימוד יומי הנמשך כעשר דקות. תחילת כל קטע של לימוד יומי מסומנת באמצעות מילה צבועה. כשיום הלימוד מצויין בסימניה הקיימת באותו עמוד.

עיונים

ארחות

שער השנאה

צדיקים

שער השנאה שער השנאה

**הַשְּׂנָאָה. בַּמָּדָה הַזֹּאת יֵשׁ בָּהּ
לֹא, דְּכָתִיב: "לֹא**

א. השנאה. בכדי להבין את תהליך השנאה ותוצאותיה, נצטט מדברי רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל: "השנאה הוא הרגש כאילו מציאות איזה יצור ניצבה כצר

וכמפריעה למציאות עצמנו, וכי ביטול מציאות היצור יכול להשלים ולמלאות את חסרון מציאות עצמנו, זאת אומרת, כי לא נוכל לחוש עצמנו בשלווה ובבטחה כל עוד הדבר ההוא מתקיים במציאותו" (הרש"ר הירש ב"חורב", תרגום אהרנזאהן עמ' 85).

עוד כתב: "שנא = סנה. השונא מבקש לעשות מעשה קוץ. הוא דוחה את חבירו ומרחיקו מעליו. קיומו נראה לו כמעכב את הצלחתו, והוא מבקש להרחיקו ולנוונו עד כדי ביטול קיומו. אהבה - דורש קיום הוולת. שנאה - ריחוקו עד כלה". (הרש"ר הירש בראשית כ"ב ב', ויקרא י"ט י"ז). [ובפירושו לבראשית א' כ"א, מקשר בין המילים: זנה, שנא, סנה וצנה. ומבאר, שהראשון (- זנה) פירושו להסיר האהבה, השני (- שנא) להעלות שנאה, השלישי (- סנה) לדחות תוך כדי הגנה, ומכאן סנה = קוץ, והרביעי (- צנה) מגן דוקרני, עכ"ד]. הרי לנו הגדרת מידת השנאה: 'סנה' - לדחות, כלומר: ביטול מציאות היצור המפריעה לו ודחייתו מעליו. יחד עם אמצעי התגוננות עצמית של הנפש מפני מתנגדיה ומיצריה מבחוץ. תהליך ההתגוננות היא על-ידי "דקירה" ופגיעה בחבירו.

על פי זה יובנו תוצאות השנאה והתנהגות האדם על פיה. נפרט מקצתם. א) מצפה לרעתו ושמה לאידו. זוהי אחת הדרכים כיצד הנפש נחלצת מסבלה, כי מתנחמת היא ומשתעשעת בתקוה כי יכלה מתנגדה, וביתיים מתנחמת בכל צרה וכשלוש שבאים עליו. מחשבות אלו ודומיהן מקילות ומרגיעות את הנפש הסובלת. ב) ניתוק יחסים - ובלשון חז"ל: "אינו מדבר עמו שלושה ימים באיבה". כוונת הנפש בהתנהגות זאת, שהיא נעזרת על-ידי הדמיון ובמקום לשבת ולצפות בכליון עינים אימתי ימות, הרי היא מחליטה מיד שמבחינתה הריהו כמת וכבר אינו קיים במציאות, ועל-ידי שלילת מציאותו נחלצת ממיצריה ונרגעת. ג) מבזה ומשפיל ערכו. כלומר, שבתור תגובה לשנאתו

ארחות

שער השנאה

צדיקים

עיונים

תִּשְׁנֵא אֶת אַחִיךָ ^(ב) בְּלִבְכָּךְ" (ויקרא יט, יז), וּבָזָה הַזֶּהֱרֵנִי לְהִסִּיר ¹ מִנִּפְשִׁי מִדַּת הַשְּׂנָאָה. וְהִיא מִדָּה

מבזה ומשפיל את שונאו בלב, משכנע את עצמו שהלה אינו נחשב לכולם כצריך להתחשב בו ככל ולא

להצטער בעבורו וכו'. על ידי כך יוצא לחירות ממנו ומשפיתו שהרי גם לפי מהלך מחשבה זו הרי הוא כאילו אינו קיים במציאות.

ב. בלבבך. חז"ל למדים מהכתוב שהשנאה האסורה היא השנאה שבלב, וכך מובאים דבריהם בברייתא (תו"כ קדושים פרשה ב): "לא תשנא את אחיך" - יכול לא תקללנו לא תכנו ולא תסטרו, תלמוד לומר 'בלבבך', לא אמרתי כי אם השנאה שבלב". לדעת כמה ראשונים, ביאור דרשת חז"ל הוא שדווקא השונא את חבריו בסתר-בלבו עובר על איסור "שנאת אחים", אבל המגלה את שנאתו אינו עובר על איסור זה, אפילו אם מקלל אותו או מכהו מחמת השנאה, לפי ששנאה הנשמרת בלב גרועה משנאה גלויה (סהמ"צ לרמב"ם ל"ת שב. וספר 'החינוך' מצוה ל"ח).

אולם יש חולקים וסוברים שכל השונא את זולתו - הן אם הוא מסתיר את שנאתו בלב, הן אם הוא מגלה אותה לאדם השונא עליו - עובר על איסור "שנאת אחים". לפי דעה זו, המילה "בלבבך" מלמדת שלא רק השונא את רעהו בגלוי - שמכה אותו או מקללו מחמת שנאתו - עובר על איסור "שנאת אחים", אלא אף השונא אותו בלב - ואינו עושה לרעהו מאומה - עובר על איסור זה (שאליות, שאילתא כו). ויש מבארים מדוע נאמר בכתוב "בלבבך" לפי דעה זו, משום שסתם שונא היא בלב, שדרך השונאים לשמור את שנאתם בלבם, אך אין כוונת הכתוב לאסור דווקא את השנאה שנשמרת בלב (רמב"ן על תו"כ שם). אופן נוסף לביאור המלה "בלבבך" לפי דעה זו, הוא שרק אדם השונא את רעהו בלב עובר על איסור "שנאת אחים", אולם אדם

ביאורים

1. מנפשו. המדות מוטבעות בלב האדם מראשיתו, וצריך לעקור את המדות הרעות מקרבו, וכל זמן שלא יעקורם פועלים הם באדם כל ימי חייו, ולא כפי שנראה בעינינו שרק בעת שבאים המדות לידי בטוי מעשי אזי פועלים המדות, אלא המדה פועלת באופן תמידי ורק כאשר באה לידי מעשה יוצאת מן הכח אל הפועל, אבל תמיד שרשי המדות יוצרים ופועלים (אור יחזקאל, מדות).

עיונים

ארחות

שער השנאה

צדיקים

הַזֶּהֱרֵנִי ² עֲזֹנוֹת הָרִבָּה, כְּמוֹ לִשְׁוֹן הָרֶעַ. כִּי הַשְּׂנָא אֶת חֲבֵרוֹ, מְסַפֵּר לְעֹלָם ³ בְּשִׁנְאָתוֹ ⁴ וְקֹבֵל עָלָיו, וְתָמִיד ⁵ דֹּרֵשׁ רָעָה עָלָיו ⁶ וְשִׂמְחָה לְאִדּוֹ, וְגֹרֶמֶת נִזְיָקוֹ, ⁷ שִׂיזִיק לוֹ, כְּשִׂיזִיק לְהִזִּיק לוֹ, וְנוֹקֵם ⁸ וְנוֹטֵר לוֹ, וְלֹא יִרְחֵם עָלָיו אֶפְלוֹ הוּא ⁹ דְּחֹק מְאֹד. וּמַחֲמַת הַשְּׂנָאָה ¹⁰ יִגְנֶה אֶת מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, ¹¹ וְיִשְׁנִיאָם בְּעֵינָיו וּבְעֵינֵי

שאינו שונא את חבריו בלב, אף על פי שמתנהג כלפיו כדרך השונאים - כגון שמכה או שמקללו מבלי לשנאו - אינו עובר על איסור זה (כסף משנה, דעות ו, ה).

ביאורים

2. עיונות הרבה. מקור דבריו הוא מדברי רבנו יונה (שע"ת ג, לט): "הזהרנו בזה להסיר מנפשנו מדת השנאה, והיא מדה מעוללת (-גורמת ומביאה) פשעים רבים, ומסבבת כמה עלילות נשחתות (-מעשים רעים), כמו לשון הרע וכו', וכמו דרישת רעה, והשמחה לאיד, וגרמת נזקים לחברים, והליכת רכיל, ונקימה, ונסירה, ומאבדת טובה (-מעלות טובות) הרבה מן הנפש" וכו'. 3. בִּשְׂנֵאָתוֹ. בכת"י הגירסא: בגנותו. 4. וְקֹבֵל עָלָיו. מתלונן עליו בפני אחרים. ובכת"י הגירסא: ומקבל עליו לשון-הרע. 5. דֹּרֵשׁ רָעָה. לא די שעושה לו רעות אלא אף מחפש ומבקש שיהיה לו רע. 6. וְשִׂמְחָה לְאִדּוֹ. שמח במפלתו ברעתו ובכשלונו. 7. שִׂיזִיק לוֹ. במקרים קיצוניים, יכולה השנאה לגרום אף לרציחה, שכן כתוב (דברים יט, יא): "וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת" (ראה ספרי שם פ'סקא קפז). גם הריגת הבל, שהיא הרצח הראשון בתולדות האנושות, נגרמה על ידי שנאתו של קין (אהבת ישראל [להח"ח] פ"ב). 8. וְנוֹטֵר לוֹ. שומר בלב אבה עליו. 9. דְּחֹק מְאֹד. למחיתו וכדו' ובידו לעזורו, עם כל זה לא ירחם עליו. 10. יִגְנֶה אֶת מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. כגון שיאמר שאינו עושה לשם שמים אלא בכדי להתכבד בהם, או לקבל שכר עליהם וכדו'. 11. וְיִשְׁנִיאָם בְּעֵינָיו וכו'. בכך שמגנה את מעשיו גורם הוא בזה שמשנאים - בלב, בעיני עצמו (-בעיני השונא) ובעיני אחרים. ובכך הוא מונע טוב מבעליו - שנמנע מלשבחו על מעשיו הטובים, ולא יודה

ארחות שער השנאה צדיקים עיונים

אחרים, ומונע טוב מבעליו, ולא יודה לו על האמת, ואם תיב הוא לו¹² הוא נוגשו.

יש במה מיני שנאה: יש שונא חברו עביר שהזיק לו בממונו, או שהכהו, או עביר שבישהו, או שהוציא עליו שם רע. על אלו וכיוצא בהן לא ישנא חברו וישתק, כמו שנאמר ב'רשעים': "ולא דבר אבשלום עם אמןון למרע ועד טוב, כי שנה אבשלום את אמןון" (שמואל ב יג, כב), אלא מצוה להודיעו ולומר לו: ^(ג)למה עשית לי כך וכן?

ג. למה עשית לי כך וכך. לדעת הסוברים שאיסור "שנאת אחים" נהוג דוקא בשנאה הכבושה בלב [ראה עיונים לעיל], הרי שהודעת הנפגע שיש בלבו תרעומת על מי שפגע בו, מונעת אותו מלעבור על איסור זה. בנוסף לכך, תוכחת הנפגע לפוגע מביאה לביטול השנאה שבלב, לפי שבעקבות התוכחה יצדיק הפוגע את מעשיו, ואפשר שהנפגע יקבל את דבריו, או שהפוגע יכיר בעוול שגרם לנפגע, ויבקש את סליחתו. החיוב להוכיח נלמד מהכתוב: "לא תשנא את אחיך בלבבך

[אלא] הוכח תוכיח את עמיתך", ואם תעשה כן, "ולא תשא עליו חטא" - שוב לא תשמור בלבבך שנאה כלפיו [ראה: ר' אלעזר בן מתתיהו בתנא דבי אליהו סוף פ"ח; רמב"ם דעות פ"ו ה"ו וה"ט, ולח"מ שם ה"ח; יראים השלם סי' קצה].

ביאורים

לו על האמת - שמעשיו הם טובים. ¹² הוא נוגשו. הוא תובע את החוב בחזקה, ועובר בכך על הלאו של "לא תהיה לו כנושה" (שמות כב, כד) שהיא אזהרה למלוה שכשיודע שאין ללוה כסף להחזיר את ההלוואה, לא יתבע ממנו את החוב בחזקה.

ארחות שער השנאה צדיקים עיונים

שנאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא שם). ואם חזר ובקש למחול לו, צריך למחול לו, ולא יהיה המוחל אכזרי. ואף אם לא יבקש ממנו למחול לו, ^(ד)לא ישנאהו, אלא

"והשבות אל לבבך", שעונותיך הם המחרפין אותך. וכן אם אחד הכה אותו אפילו במזיד, הוא גם-כן השגחה מלמעלה, אלא שמגלגלין וכו"ל, וראה ממה שאמר הכתוב "וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו" וגו' "שבתו יתן ורפא ירפא" ואמרו חז"ל מכאן שניתנה רשות לרופא לרפוא דלא לימא רחמנא מחי ואיהו מסי, והרי הכתוב מדבר שאחד הכה את רעהו במזיד על-ידי מריבה, אלא-על-כרחך שגם זה בידי שמים. וכן מצינו בדוד כשקילל אותו שמעי בן גרא ויסקל אותו באבנים ועיפר בעפר, השיב דוד 'ה' אמר לו קלל' ע"ש בקרא. וכל זה עושה השם-יתברך לטובת האדם כדי שיכופרו עוונותיו על-ידי העלבון, וכאשר יתיישב האדם היטב בנפשו אין צריך ליתן כלל לזה להשיב תשובה למחרפו, ואדרבא יודה לה' על שהזדמן לו דבר שיכופרו עוונותיו. (שם עולם' לח"פ פ"ג).

בספר החינוך (מצוה רמא) כתב לבאר על דרך הנ"ל את שורש מצות 'לא תיקום ולא תיטור', וז"ל: "שיידע האדם ויתן אל ליבו כי כל אשר יקרהו מטוב ועד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא. על כן, כשיצערנה או יכאיבהו אדם, יידע כי עוונותיו גרמו, וה' יתברך גזר עליו בכך. ולא ישית מחשבותיו

ביאורים

13. הוכח תוכיח. מיד לאחר אזהרת הכתוב "לא תשנא את אחיך בלבבך", הכתוב מצווה: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא". המפרשים מבארים שהציוויים שבכתוב קשורים זה לזה, שכן לאחר האזהרה שלא לשנוא את הזולת, מורה הכתוב למי שנפגע מחבירו, להוכיח את מי שפגע בו ולגלות בפניו את התרעומת שיש בלבו עליו (רשב"ם וירא יט י; רמב"ן עה"ת שם, בפירוש השני).

ארחות שער השנאה צדיקים

יִתְנֶה עַמּוֹ בְּאַהֲבָה וּלְכַסּוֹף יִבּוֹא
לִידֵי כֵן שִׁיתֶנָּן לוֹ מֵה שְׁעוֹת.

יֵשׁ רָעָה מִמֶּנָּה וְהִיא ¹⁴(ה) שְׁנֵאת
^(ח)חֲנָם, וְהִיא הַחֲרִיבָה ¹⁵בֵּית
שְׁנֵי (יומא ט, ב). וְשְׁנֵאתָ מִחֲמַת

לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב. וכמו שאמר דוד ע"ה: הניחו לו ויקלל, כי אמר לו השם יתברך. תלה העניין בחטאו, ולא בשמעיו בן גרא. עכ"ד. [ולביאורו, כך מתפרש הכתוב: "לא תיקום ולא תיטור", אלא תאהב לרעך כמוך גם אם הרע לך. ומדוע, כי לא הוא שפגע בך, אלא "אני השם" שלחתי, עקב עוונותיך!]

ה. שְׁנֵאת חֲנָם. שְׁנֵאת האדם את חבירו "היא המידה הפחותה והנמאסת תכלית המיאוס בעיני כל בעל שכל" (ספר החינוך, מצוה רלח), "המאבדת טובה (-מעלות טובות) הרבה מן הנפש" (שערי תשובה שער ג אות לט). בפרט, כאשר שנאה זו היא שְׁנֵאת חֲנָם, "שהו חלי בנפש אין כמותו" (ספר הבתים אזהרה שב).

עוון השנאה חמור משאר עוונות, משום שהשונא עובר על עוון זה בכל רגע ורגע שהשנאה מתעוררת בלבו. נמצא, שאדם השומר את השנאה בלבו זמן רב, עובר הוא על מצות "לא תעשה" פעמים רבות מאד (אהבת ישראל [להחפץ חיים] פ"ב).

ו. חֲנָם. שורש שְׁנֵאת חֲנָם הוא חוסר בטחון בקב"ה והעדור אמונה בהשגחתו יתברך. הבא נתבונן מהי "שְׁנֵאת חֲנָם"? להיטפל ולהתנפל על אדם סתם כך?! בודאי שלא! אין אדם שונא את זולתו סתם כך, יש לו בודאי סיבה לשנאתו, ובכל זאת היא קרויה "שְׁנֵאת חֲנָם". היתכן? כן. הנה למשל, ראובן שונא את שמעון על שהשיג את גבולו, ירד לאומנותו, היפך בחררתו, וכד'; וכל זה קרוי

ביאורים

14. שְׁנֵאת חֲנָם. שנאה ללא סיבה מוצדקת, שלא ראה בו דבר עבירה שיהא מותר לשונאו, ואף על פי כן שונאו (רש"י שבת לב: ד"ה שְׁנֵאת חֲנָם). 15. בֵּית שְׁנֵי. כמבואר במסכת יומא (ט): "מקדש שני שהיו עוסקים בתורה ובמצוות ובגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שְׁנֵאת חֲנָם".

ארחות שער השנאה צדיקים

¹⁶קִנְיָה ^(ז)הִיא רָעָה מִמֶּנָּה. וְרֵאיוֹ
לְאָדָם לִיפָּר אֶת נַפְשׁוֹ ^(ח)לְהַתְּרַחֵק
מִהֶן. וְיֵשׁ שׁוֹנֵא חֲבֵרוֹ עֲבוֹר שְׁאִינוֹ

כמלוא הנימה. ואף אם שמעון רשע שעשה שלא כהוגן, מה זו סיבה לראובן לשנאתו? ראובן צריך היה להתייחס אל שמעון כאילו עשה זאת ללוי, האם היה ראובן שונא את שמעון על שהיצר ללוי? בודאי שלא! ראובן מרמה את עצמו שהוא שונא את שמעון על היות שמעון רשע אך אין זה נכון, אילו היה זה נכון היה ראובן שונא את שמעון באותה מידה כשהיצר שמעון ללוי. האמת היא שראובן שונא את שמעון על שהוא גרם לו הפסד, ושנאה זו היא בחנם, בטעות יסודה, כי הכל בגזרת עליו; שמעון לא נגע ולא פגע בצפורנו של ראובן, אין זה מסור בידו כלל וכלל. נמצא ששורש שְׁנֵאת חֲנָם נובע ממה שלא מרגיש האדם שהקב"ה משיג עליו לקצוב לו את מזונותיו וקורותיו.

דברים אלו מפורשים בדברי הגר"א (אבן שלמה פ"ג אות ב') שכתב שהמחוסר בטחון בא לידי קנאה ושנאה. וכן בביאור רבי שמואל מאלצאן זצ"ל (לאבן שלמה' שם) ציטט מדברי הגר"א, שכתב על דברי הגמרא (יומא ט): "בית שני מפני מה חרב? מפני שְׁנֵאת חֲנָם", וז"ל: "והוא מחוסר הבטחון, שכל הקנאה והשנאה ממנו". (לשון ולשמחה' עמוד רג).

ז. הִיא רָעָה מִמֶּנָּה. קשה היא השנאה המתעוררת על ידי הקנאה שמקנא אדם בחבירו יותר מוז הנגרמת מחמת סיבה מוגדרת, כגון שעשה לו חבירו רעה, או עלב בו. במקרים כאלו יש תקוה שהרעה תתוקן, הסיבה לשנאה תעלם, ואיתה השנאה עצמה. אולם שנאה שמקורה בקנאה, קשה יותר שהרעה תתוקן ושימצא בנקל תרופה למכתה, שהרי אין עילה אמיתית לקנאה, עילה שניתן ליישבה ולבטלה. אין היא אלא רגש הרסני, אשר רב כוחו לעורר בכל עת ריב ומדנים. (של"ה שער האותיות אות ב בריות; וע"ע בדברי רבנו לקמן שער הקנאה).

ח. לְהַתְּרַחֵק מִהֶן. ה'חפץ חיים' ('אהבת ישראל' פ"ג) ביאר כיצד על האדם - השונא את חבירו עובר שמקנא בו מחמת עושרו - להתבונן שסיבה זו בשקר

ביאורים

16. קִנְיָה. שמקנא בחבירו על עושרו והצלחתו, והקנאה מביאתו לשנאותו.

ארחות שער השנאה צדיקים

עיונים

גומל לו חסד, או שאינו נותן לו מתנה כפי חפצו, או שאינו מלווה לו בשעת דחקו - כל זה ראוי לאדם^(ט) להתרחק מפיוצא בזה, אך יקבל מאהבה כל מה שיגור לו הבורא ברוך הוא, ולא יבטח באדם, ויחשב: אלו הייתי זוכה מאת המקום ברוך הוא, הִיָּה נותן לי¹⁷ זולתי מתנת בשר-דם והלואתם.

יסודה. כי הנה ידוע שהקב"ה נותן עושר לאדם בשני אופנים: או משום שגלוי וידוע לפניו שהוא איש טוב ורחמן, ובעשרו שיתן לו ה' יתברך יעשה טוב וחסד עם עניים ומרי נפש, והוא בתור גזר על העושר שנתן לו הקב"ה בעד העניים, ואופן זה הוא לטובתו של האדם. ויש לפעמים עושר שמור לבעליו לרעתו, והיינו משום שהאדם

מלא עוונות וחטאים, וגם עשה איזה מצוות, ולפיכך הקב"ה משלם לו שכר מצוותיו בעולם הזה כדי לטורדו מן העולם הבא, וסוף הדבר שיכלה עשרו בענין רע, ואופן זה הוא לרעתו של האדם.

וכשיתבונן האדם בזה, יראה בעצמו שאין לשנוא את חברו עושרו, כי אין במה להתקנא בו. שלהשיג עושר באופן הטוב הלא רואה כי איננו זוכה לכך, ואם היה לו עושר בודאי לא היה מתנהג עם ממנו כהוגן בעניני צדקה וחסד עם עניים. ובאופן שני הלא בודאי אין להתקנא כשיוודע לו כי הוא אוכל את עולם הבא שלו פה בעולם החולף, וכבר אמרו חז"ל באבות "פה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה", ואם כן הרי נתברר שמסיבה זו אין לשנוא את חברו. עכ"ד.

ט. להתרחק מפיוצא בזה. כי על האדם להתבונן כי אם אחד לא רצה למלאות רצונו באיזה דבר כגון לקנות מאתו סחורה או להקיף לו מעות וכהאי גוונא

ביאורים

17. זולתי. ללא מתנת בשר ודם. וכפי שאנו מבקשים בברכת המזון "ונא אל תצריכנו ה' אלוהינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלואתם, כי אם לידך ממלאה הפתוחה הקדושה והרחבה".

ארחות שער השנאה צדיקים

עיונים

ואם הוא עומד בעניי וברחוק, או שהוא חולה ומיפר בפורין, ויחשב אשר הבורא^(ט) לטובתו גזר עליו כל זה לקבל מאהבה. ואין ספק,

אחד, וז"ל: ושמעתי בשם גדול אחד שאמר, שזה דומה לאחד שצריך לאיש ששמו ראובן, ושאל לאנשים איה אוכל למצוא האיש ראובן, ויענוהו במקום פלוני נמצא קיבוץ אנשים לך ובקשהו אולי נמצא שם, וילך לשם לדרוש אולי נמצא האיש ראובן אצלם ולא היה שם. האם יעלה לו על הדעת להתרעם על כל אחד שם למה אין שמו ראובן כיון שבאמת אינו ראובן, אלא הולך למקום אחר ומבקש איה הראובן האמיתי שאליו יכונן מטרותו. כן הדבר הזה, מה שיירך תרעומות על-זה האיש שאינו רוצה להיטיב עמך אחרי שהוא טעות בעיקר הענין שאין זה הראובן שהיה רצון השם-יתברך עליו שייטיב עמך בהקפה או בקניית סחורה וכל כהאי גוונא. (שם עולם' פ"ג).

י. לטובתו גזר עליו כל זה. וכמבואר במדרש, שיצחק אבינו (שהכיר את מדת הדין הקשה כמה נוראה היא לעתיד לבא) תבע יסורין, אמר לו הקב"ה חייך דבר אתה מבקש וממך אני מתחיל, שנאמר ויהי כי זקן יצחק ותכנין עיניו מראות. וכתב על כך ה'חפץ חיים' (שם עולם' פ"ג): ושמעתי מזקן איש אמונים, ששמע בעצמו מהרה"ג ר' יעקב משה ז"ל שאמר בשם זקנו הגר"א ז"ל שאלמלא היסורין לא מצאנו ידינו ורגלנו בזה העולם. והענין הוא, כי בשעה שנפטר האדם והנשמה עולה למעלה, מתראה לפניו כמין כף, שהיא כדי לשקול מעשיו אם תגבר הזכות על החוב או להפך ח"ו. והוא שומע שבת-קול יוצאת ומכרזת שיתקבצו זכויותיו שעשה כל ימי חייו, והקול נשמע בכל העולמות שמשתרש שם שורש נשמתו. והנה תיכף נקבצים כל המליצים שנבראו מהמצוות ועומדים כלם לצד ימין של הכף. ואחר-כך יוצאת בת-קול שיתקבצו גם-כן כל עוונותיו שעשה בכל ימי חייו, והנה מתקבצים המונים המונים לבושים שחורים ומתעטפים שחורים, ונתרבו מאד מאד, והכף חוב מכריעה מצד יריבוים, וגם מחמת שמלאכי הזכות אין כחם יפה כל-כך שלא עשה המצוות בכוונה וברצון כראוי, מה-שאיין-כן העוונות הוא עושה אותם בתשוקה ובחפץ. והנה האדם כשרואה אז דבר זה מתמרמר מאד וחושב

ארחות שער השנאה צדיקים

בעשותו זה אז תסתלק מלבו כל שנאה. וזה יסוד גדול ועמוד חזק לתורה ולמצוות, לקבל מאהבה כל דבר. והמנהיג עצמו בזה, לומר על כל פגעיו "גם זו למזבח", ומתפונן מלבו ושמח במישפט הבורא ותפרך, ונצל משנאה ואיבה וקנאה. וגם אמן ¹⁸ שווא בני אמונתו - (^א) הכל הכל ורעה רבה, כי יחשב: כל אדם לא יוכל להריות יותר ממה שגזר עליו הבורא.

שמעתי. עכ"ד הח"ח.

בנפשו מה יהי סופו, כי בודאי יכריזו עלי שאני רשע כיון שהכף חוב מכריעה, ובתוך כך יוצאת בת קול שמכריזה ואומרת איה היסורים שהיו לו בעודו בזה העולם, מיד נקבצים כל היסורים שהיו לו בכל ימי חייו והם רצים כולם לצד ימין, והכף זכות מכריעה הרבה והרבה, כי על-ידי היסורים נתכפרו לו הרבה מעונותיו והוא נשאר בחזקת צדיק, והוא שמח ומודה לה' על כל מה שעבר עליו, עד כאן

ביאורים

18. שווא בני אמונתו. שווא את חברו, שהוא בעל מקצוע כמקצועו (עקב מצב התחרות שביניהם), ובפרט באומן המצליח במקצועו יותר ממנו או מומחה אשר נתפרסם לתהלה לאומן טוב, שאז האומנים האחרים מתקנאים בו ושוואים אותו, בחשבם שהוא מקפח פרנסתם.

עיונים

מהקב"ה, אי אפשר לשום אדם בעולם לקחת מידו. וכאשר יהיה לאדם חשבון כזה, בודאי תעבור ממנו שנאתו וקנאתו בחברו בכך שתולה שכיון שחברו אומן טוב יותר ממנו הוא מקפח בזה את פרנסתו. ('אהבת ישראל' פ"ג). יב. אוהביו. וז"ל רבנו יונה (בשע"ת שער ג' אות ק"ס): "וענין שונאי השם נמצא לפעמים גם באנשים שהם עושים המצוה ונוהרים מכל עברה במעשה ולשון, אם נפשם רעה (כלומר, יש להם צער) ובקרב לבם יקשה להם (לסבול) כאשר חבריהם עוסקים בתורה (והרי יהיה להם יתרון עליהם), וירע בעיניהם

ביאורים

19. שווא בשער מוכיח. הנביא מוכיח ואומר כי גם בשער העיר - במקום פרסום - המה מראים שגאה על המוכיח (מצודת דוד). 20. ישטוני וגו'. דוד המלך אומר על אותם המשלמים רעה תחת טובה, שהם שונאים אותו תמורת השתדלותו בטובתם. כלומר, למרות שאני רודף וזריז להיטיב עמהם.

ארחות שער השנאה צדיקים

והרעה שבמיני השנאה והקנאה שבהן, כגון בני-אדם השונאים מוכיחיהם והמפרין אותם להורוֹתם הדרך הישרה, כענין שנאמר: ¹⁹ "שנאו בשער מוכיח" (עמוס ה, י). ויש שנאה רעה ממנה, כגון בני-אדם השונאים עושי טובה ורודפי צדק, כענין שנאמר: ²⁰ "ישטוני תחת רדפי טוב" (תהלים לח, כא). והחולקים בדרך זה הם שונאים את השם, כי הם שונאים את ^(ב) אוהביו, והם שונאים התורה והמצוות, אחריו שהם גועלים ומואסים ושונאים המקמיץ אותה.

ארחות שער השנאה צדיקים

עיונים

אָמַר הַחֶכֶם: אִם תִּרְצֶה שְׂשִׁנְאָךְ חֲבֵרְךָ, ²¹תִּבְקָרְהוּ תָמִיד; וְאִם תִּרְצֶה שְׂיֹאֲהֶכָה, בִּקְרָהוּ לְעֵתִים רְחוּקוֹת. וְעַל זֶה נֵאמָר: ²²"חָקֵר רִגְלֶךָ מִבֵּית רַעֲךָ, פֶּן יִשְׁכַּעַף וְשִׁנְאָךְ" (משלי כה, יז). וְצִרִיף שְׂתַדַּע, כִּי מִי שְׂשִׁנְאָה בְּנִי-אָדָם, ²³גַּם הֵם יִשְׁנְאוּהוּ. וְהַמְגִבִּיר הַשִּׁנְאָה בְּלִבּוֹ, הוּא מֵבִיא עַל עַצְמוֹ ²⁴רָעָה. וּכְשִׁישׂ אֶהְבָּה שְׁלֹא לְשֵׁם שְׂמִי, ²⁵תִּשׁוּב לְשִׁנְאָה גְּדוֹלָה וְקִנְאָה, כְּמוֹ שִׁנְאָמֵר

ושיעבדוהו, כי הוא שונא את המלך" וכו'. עכ"ל. והרי הם נקראים בגלל זה שונאי השם, כי אוהבי השם יתברך אינם מרגישים כל זה, אדרבה, כל עיקר תשוקתם ומגמתם שיתרבו עבדי ה' וכבוד ה' בעולם, ואיזה חילוק יש אם על ידו או על ידי חבירו יתרבה כבודו יתברך, העיקר שיתרבה. ומשה רבנו ע"ה אמר: ומי יתן כל עם ה' נביאים.

ביאורים

21. תבקרנהו. בביתו. 22. חקר וגו'. עשה רגליך יקרים וחשובים מבלי יבואו תדיר בבית רעך, כי פן ישבע ממראית פניך וישנא אותך, כי האוהב הנראה לפרקים - אוהב הוא ביותר, אמנם אם יתמיד להראות - מאבד האהבה הראשונה. (מצודת דוד). 23. גם הם ישנאוהו. כנאמר (משלי כז, ט): "כמים הפנים לפנים, כן לב האדם לאדם". ופירש רש"י (יבמות קיז): "כמים הללו שאדם צופה בהם ורואה בהם פנים כפניו, אם הוא שוחק הם שוחקות ואם הוא עוקם הם עקומות, כן לב האדם לאדם האחר, אם הוא אוהב את זה גם הוא אוהבו ואם הוא שונא את זה גם הוא שונאו. 24. רעה. כי אותם השנואים עליו ישנאוהו גם-כן וכנ"ל. או כוונתו, כי המגביר שנאה בלבו על חברו, מזיק לגופו וגורם לעצמו דברים רעים עקב הכעס והמרירות שבלבו מגודל השנאה הבערת בו. 25. תשוב לשנאה. כמו שאמרו חז"ל (אבות ה, טז): כל אהבה - שבין אדם לחבירו - שהיא תלויה בדבר (בסביבה חומרית. כלומר, שהוא אוהב את חבירו מפני שיש

ארחות

שער השנאה

צדיקים

בְּאִמְנוֹן: ²⁶"וַיִּשְׁנָאָה אִמְנוֹן שְׁנָאָה גְּדוֹלָה מְאֹד כִּי גְדוֹלָה הַשִּׁנְאָה אֲשֶׁר שְׁנָאָה מֵאֲהָבָה אֲשֶׁר אֶהְבָּה" (ש"ב יג, טו). אֵל תִּאֱמִין בַּעֲצַת הַשּׁוֹנֵא ²⁷וְהָאוֹיֵב, שִׁנְאָמֵר: ²⁸"וְנִעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׁוֹנֵא" (משלי כז, ו). וְדַע, כִּי הַרְבֵּה בְּנֵי-אָדָם מֵרְאִים אֶת הָאֶהְבָּה בְּדַרְיָהֶם, וְאִפְשָׁר שֶׁהֵם שׁוֹנְאִים גְּמוּרִים בְּלִבָּם. וְצִרִיף שְׁלֹא תִאֱמִין בָּהֶם, כְּמוֹ שִׁנְאָמֵר: ²⁹"בְּשִׁפְתָיו יִנְכַּר שׁוֹנֵא, וּבִקְרָבוֹ יִשִּׁית מֶרְמֶה" (שם כז, כד). וְאֶף-עַל-פִּי ³⁰שְׂמַחְלִיק לֶךְ לְשׁוֹנוֹ וּמְדַבֵּר רַבּוֹת, אֵל תִּפְּחַ לִבֶּךָ אֵלָיו, כְּמוֹ שִׁנְאָמֵר: ³¹"כִּי יַחֲנֹן קוֹלוֹ אֵל תִּאֱמִן בּוֹ, כִּי שֹׁכֵעַ תּוֹעֲבֹת בְּלִבּוֹ" (שם כז, כה). וְזֶה כְּמוֹ שֶׁהָרָאָה ³²וְיָאֵב

ביאורים

לו צד הנאה ממנו בשל דבר כלשהוא מדברי העולם), כיון שבטל אותו דבר שבשבילו אוהבו, ממילא בטלה גם אהבה שביניהם. 26. וישנאה וגו'. אמנון אהב את תמר מפני יופיה, ואחר שנתמלא רצונו ובא עליה ונשקטה תאווה, בטל הדבר שמחמתו אוהבה, ובטלה אהבתו אליה, ולא עוד אלא ששנאה מאד. [בפסוק נאמר שהשנאה היתה גדולה יותר מערך האהבה הקודמת, כיון שלא היתה אהבה עצמית אלא מכח תאוה, ולכך מיד כששכחה תאוותו חלפה האהבה]. 27. והאויב. למרות שעצותיו נראות טובות והגונות, מכל מקום כיון שהוא שונאך בודאי שאין בלבו להיטיב עמך אלא זומם עליך רעה. 28. ונערתיו וגו'. נשיקות מן השונא אפילו מרובות המה - הנם למשא, הואיל ואין בהם תועלת (מצודת דוד). 29. בשפתיו וגו'. בדבורו החיצוני יסתיר את שנאתו כאילו הוא אוהבו, ובתוככי לבו זומם הוא כיצד לרמאותו ולהפילו לשחת (מלבי"ם). 30. שמחליק לך לשונו. שמדבר אליך יפה. 31. כי יחנן וגו'. כאשר יתחנן בבקשתו, אל תתן אמון בדבריו שהרי מחשבות רשע רבות מסתיר הוא בלבו. 32. יואב לאבנר בן נר. יואב הרג את אבנר (על שהרג את עשהאל) בערמה, על ידי שדיבר עמו

ארחות שער השנאה צדיקים

לְאִבְנֵי בֶן נִר (ש"ב ג, כז), וְלַעֲמֹשָׁא
בֶן יֵתֶר (שם כ, ט"ו) הַשְּׁלֹם וְהַאֲהָבָה,
עַד שֶׁהֲרָגָם. וּבָמָוֶה יִשְׁמַעְאֵל עִם
גְּדַלְיָה בֶן אֲחִיקָם (ירמיה מא, א-ב),
עַד שֶׁהֲרָגוּ. אָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים:
הַטּוֹב שֶׁבָּכָל מַה שֶׁתִּשְׁחָשֵׁב עַל
שׁוֹנְאָךָ, שֶׁתִּשְׁיָבְחֵהוּ אֶל אֲהֻבְתְּךָ אִם
תִּוָּכֵל.

עיונים

יג. רשע וכו'. אף על פי שמותר לשנוא רשע, נראה מדברי הראשונים שהשנאה המותרת היא שנאת החוטא רק בגלל חטאיו, אך אין לשנוא אותו שנאה אישית. לדעתם, על האדם להזהר ששנאתו כלפי החוטא בגלל חטאיו, לא תגרום לו לשנאו שנאה אישית (ראה: תוס' פסחים קיג. ד"ה שראה).

י"ש שְׁנָאָה שֶׁהִיא מִצְוָה, כְּגוֹן אָדָם רָשָׁע

ביאורים

בדיני חליצת יבמה ושאלו כיצד יכולה אשה גדמת לחלוץ את נעל היבם, וכשנתכופף אבנר כדי להראות כיצד יש לה לחלוץ את הנעל בשיניה, שלף יואב את חרבו והרגו. 33. וְלַעֲמֹשָׁא בֶן יֵתֶר. יואב הרג את עמשא בן יתר על שהיה מורד במלכות (כמבואר בסנהדרין מט.). במקרא מתואר אופן הריגתו: "ויאמר יואב לעמשא השלום אתה אחי, ותחו יד-ימיני יואב בזקן עמשא לנשק-לו. ועמשא לא נשמר בחרב (כלומר, שלא שמר עצמו מן החרב) אשר ביד יואב, ויכהו בה אל-החומש (-אל הצלע החמישית, מקום שכבד ומרה תליון) וישפוך (בני) מעיו ארצה ולא שנה לו וימות (לא הוצרך להכותו שנית, כי בראשונה הומת). 34. גְּדַלְיָה בֶן אֲחִיקָם. ישמעאל בן נתניה קנא בגדליהו בן אחיקם על שמינו אותו להיות מושל בארץ ישראל, ורצה לשלוט במקומו. ישמעאל בן נתניה ואנשיו באו אל גדליהו ויאכלו שם לחם יחדיו, ותוך כדי הסעודה קמו והכו את גדליה וישמעאל הרגו בחרב. 35. הַטּוֹב שֶׁבָּכָל מַה וכו'. כשתחשוב איך לנהוג עם אדם השונאך, המחשבה הטובה ביותר בקשר אליו היא - כיצד להשיבו אל אהבתך.

עיונים

ארחות

שער השנאה

צדיקים

(י"ד) שְׂאִינוּ מִקְבֵּל תּוֹכְחָה, שְׁנֹאֲמַר:
"יִרְאֵת ה'" 36 שְׁנֹאֲת רָע" (משלי ת, יג),
וְאָמַר: "הֲלוֹא מִשְׁנֹאֲיָךְ ה'"
(י"ב) אֲשָׁנָא, וּבִתְקוּמָמִיךָ אֲתִקְוֹטָט.

ב"ח חו"מ ערב יא בדעת הרמב"ם). וביארו אחרונים על פי דברי הראשונים, שמצוה לשנוא רק את החלק הרע שברשע, אך אין היתר לשנוא את הרשע עצמו.

אולם יש ראשונים ואחרונים, שנראה מדבריהם שאיסור "שנאת אחים" אינו נוהג ברשע כלל, לפי שהרשע אינו דומה לשאר בני עמו בשמירת התורה והמצוות ואינו בכלל "אחין" הנזכר בכתוב (ראה "יראים" השלם סי' קצה; ח"ח הל' לשה"ר כלל ד באמ"ח אות יד).

י"ד. שְׂאִינוּ מִקְבֵּל תּוֹכְחָה. "רשע" שמותר לשנאו, הוא מי שהתרו בו ללא הועיל שישב מדרכו הרעה. אולם חוטא ששב מדרכו הרעה, או שלא הוכיחוהו על מעשיו - אסור לשנאותו (רמב"ם רוצח פי"ג הי"ד; טוש"ע חו"מ ערב יא).

כתבו האחרונים, שבזמן הזה אין מי שנחשב ל"רשע" לענין ההיתר לשנאותו. לפי האמור לעיל, החוטא נקרא "רשע" רק אם הוכיחוהו תחילה על מעשיו ולא קיבל, וכיום אין מי שידוע להוכיח את החוטאים כראוי [ראה ערכין טז:]. לפיכך, אסור לשנוא אדם מישראל שעובר עבירות, אלא אדרבה, מצוה לאהוב אותו ולקרבו (מרגניתא טבא סי"ז [נדפס בסוף ספר אהבת חסד], הובא בחזון איש יו"ד סי' ב ס"ק כח).

טו. אֲשָׁנָא. מכתובים אלו נראה, שהשנאה ששונאים רשע נובעת מאהבת ה' ומיירתו, שכן דרך האהבה לשנוא את אלו ששונאים את אהובו (ספר קובץ על הרמב"ם דעות פ"ו ה"ג. וראה מסילת ישרים פי"ט). כמו כן, היא את דבר ה' מתרחק מהרשע, על מנת שלא ילמד ממעשיו הרעים (חזה"ל בהקדמה; שעת"ג ריח).

בנוסף לכך, מצינו מדברי האחרונים, שתכלית שנאת הרשע היא להחזירו למוטב. שכאשר יווכח הרשע שכולם מתרחקים ממנו עקב מעשיו הרעים -

ביאורים

36. שְׁנֹאֲת רָע. יראת ה' מביאה לשנוא את הרע. 37. וּבִתְקוּמָמִיךָ וגו'. באנשים הרשעים הקמים עליך להכחיש את ההשגחה, אעשה עמם מריבה וקטטה (מצודת דוד).

ארחות שער השנאה צדיקים

עיונים

ארחות

שער השנאה

צדיקים

³⁸תְּכַלִּית שִׁנְאָה שִׁנְאָתִים, לְאִיכִים
הָיוּ לִי" (תהלים קלט, כא-כב). וַיִּשְׁנֹא
שֶׁקֶר וְדָבָר כָּזָב. סוֹף דְּבָר: יִשְׁנֹא כָּל
דְּבָר הַמְּרַחֵק אוֹתוֹ וְהַמוֹנְעוֹ
מֵאַהֲבַת יוֹצֵר הַכֹּל, כַּעֲנִין שִׁנְאָמֵר:
"כָּל³⁹ אֶרֶץ שֶׁקֶר שִׁנְאָתִי" (שם קיט,
קכח). וְזֶה כָּלֵל גָּדוֹל, שִׁישְׁנֹא אָדָם
כָּל דְּבָר שֶׁקֶר. וְכָל מִי שִׁישְׁסִיף
שִׁנְאָה לְדַרְכֵי הַשֶּׁקֶר, יוֹסִיף אֶהְיֶה

יתכן שישוב מדרכו
הרעה (מגילת ספר על
הסמ"ג ל"ת ה. ע"פ רש"י
קידושין כח. ד"ה רשע).
הראשונים נחלקו באיזה
אופן מותר לשנוא רשע:
יש סוברים, שמוותר
לאדם לשנאותו רק אם
מגלה את שנאותו בפני
הרשע, אבל אם הוא
שונא אותו בלבד, וכלפי
חוץ מראה לו פני אוהב
- הוא עובר על איסור
"שנאת אחים" (סמ"ק
סי' יז). מאידך, יש

סוברים ששנאת הרשע מותרת דווקא בסתר, לפי שאם יראה לו את שנאתו,
עלולה השנאה לרבות יתר על המידה (ריטב"א ב"מ לב: בשם תוס'). אולם יש
שלא חילקו בכך, ונראה שלדעתם כל שנאה מותרת ברשע, הן שנאה גלויה הן
שנאה נסתרת, לפי שהרשע אינו נחשב "אחיק" ואינו כלול באיסור "שנאת
אחים" כלל, וכן נראה מדברי הפוסקים (ראה: תנא דבי אליהו רבא פ"ח;
רמב"ם רוצח פ"ג ה"ד; ספר החינוך; סמ"ג ל"ת ה; טוש"ע חו"מ ערב יא).
לכאורה, ניתן לתלות את מחלוקת הראשונים הנ"ל - אם יש לשנוא את הרשע
דווקא בגלוי - בטעמים לשנאת הרשע. שאם תכלית שנאת הרשע היא
להחזירו למוטב, הרי שהשנאה היא לתועלת הרשע, ויש לשנאותו דווקא
בגלוי, כדי שיווכח שבני אדם מתרחקים ממנו, ועקב כך יחזור למוטב. אולם,
אם שנאת הרשע נובעת מאהבת ה' או מיראתו, מצוה לשנאותו בלב (בריית
משה' על הסמ"ג שם אותיות ד-ה).

ביאורים

38. תְּכַלִּית שִׁנְאָה וגו'. סוף השנאה שאין למעלה הימנו אני שונא אותם,
והמה נחשבים בעיני כאלו היו אויבי ומבקשי רעתי עם כי לא עשו לי מאומה
רע (הנ"ל). 39. אֶרֶץ. דרך.

לְתוֹרָה, כְּדִכְתִּיב: "שֶׁקֶר שִׁנְאָתִי"⁴⁰וַיִּאֲתַעְכְּבָהּ,⁴¹תוֹרַתְךָ
אַהֲבָתִי" (שם קיט, קכג); וַיֵּאָהֵב אֶמֶת וְשָׁלוֹם, כְּדִכְתִּיב:
"וְהָאֶמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֶהְיֶה" (זכריה ח, יט).

ביאורים

40. וַאֲתַעְכְּבָהּ. ואמאס בו. 41. תוֹרַתְךָ אֶהְבָתִי. משום שאהבתי תורתך והיא
הזהירה על השקר (מצודת דוד).

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

עיונים

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

שער השכיני

שער הרחמים

הַרְחָמִים. זאת המדה היא

משפחת מאד, והיא

אחת משלש-עשרה מידות המיחסות

להקדוש-ברוך-הוא, בדרבתיב:

"רחום ורחון" (שמות לד, ו). וכל מה

שיוכל האדם להתנהג בה, ^(א) יתנהגוישתדל. ² וכמה שהאדם רוצה

א. יתנהג וישתדל. במסכת שבת (קלג): דורשת הגמרא את הפסוק (שמות טו, ב): "זה אלי ואנוהו" "ואנוהו" - הוי דומה לו, מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום. ופירש רש"י: "ולשון 'ואנוהו', 'אני והוא', אעשה עצמי כמותו לדבק בדרכיו". עוד נאמר (דברים יב) "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' ללכת בכל דרכיו", ואיתא

בספרי: אלו דרכי הקב"ה, שנאמר (שמות לד, ו) 'ה' ה' אל רחום וחנון'. עוד נאמר (דברים יא, כב): "לאהבה את ה' אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו" ודרשו בספרי (הובא ברש"י שם) "ללכת בכל דרכיו - הוא רחום ואתה תהא רחום, הוא גומל חסדים ואתה גומל חסדים". ובשמונה מקומות הזהיר אותנו השם יתברך על זה, כמובא בהקדמה לספר 'אהבת חסד' לבעל הח"ח. ובספרים מובא שענין מידת הרחמים בין אדם לחבירו אין הכוונה רק סתם לרחם על חבירו, אלא הכוונה היא גם כן לעזור לו, כי הנה רחמנות הוא תרגום של אהבה, שהרי על הפסוק "וישראל אהב את יוסף" וגו', תרגם אונקלוס: "וישראל רחם ית יוסף" וכו', וכבר יסד אליהו אליעזר דסלר זצ"ל שאהבת חבירו מתבטאת בנתינתו לחבירו. נמצא שענין הרחמנות הוא לעשות חסד עם חבירו.

ביאורים

1. וחנון. הוא מתנת חנים, כדרשת חז"ל (ברכות ז). עה"פ "וחנותי את אשר אחון": אף על פי שאינו חנון. (תוספות ר"ה יז:). 2. וכמה. בכת"י הגירסא: וכמו.

שירחמו עליו בשעת צרכו, כן ראוי לו שירחם על מי שיצטרך, כמו שאמר הכותב: ³ "ואהבת לרעהו ⁴ כמוך" (ויקרא יט, יח).

הבורא יתברך חלק זאת המדה לצדיקים ולעבדיו ⁵ להפירם בה, באשר ידעת ביוסף ⁶ כי נכמרו רחמיו" (בראשית מג, ל). וראוי למשכיל שתהיה מדת הרחמים והחנינה תקועה ונמצאת בלב כל הימים.

ויש כמה מיני רחמנות, והם רחוקים זה מזה. רחמי האב על הבן זהו רחמנות הבא מטבע ⁷ כל החיים, בדרך הכללים וההכמות. ואם ימנע שבת מוסר מננו, כי

ביאורים

3. ואהבת לרעהו. "אהוב בעד רעך מה שהיית אוהב בעדך אם היית מגיע למקומו" (ספורנו שם). 4. כמוך. 'למך' - בלי שום הפרש, 'כמוך' - בלי חילוקים, בלי תחבולות ומזימות, כמוך ממש!! (מס"י פ"א). 5. להכירם בה. להכיר את הצדיק שהוא צדיק על ידי הרחמנות שבו. 6. כי נכמרו רחמיו. נתגברו רגשי רחמנותו על בנימין אחיו. [לאחר שנפגש יוסף עם בנימין אחיו (מאמנו) במצרים (ובנימין לא הכירו), שאלו יוסף האם יש לך אח מאם? אמר לו בנימין: אח היה לי, ואיני יודע היכן הוא. שאלו יוסף: יש לך בנים? אמר לו: יש לי עשרה בנים. א"ל יוסף: ומה שמם? אמר לו בנימין, בלע ובכר וגו'. א"ל יוסף: מה משמעותן של שמות הללו? א"ל בנימין, כולם נקראו על שם אחי (-יוסף) והצרות אשר מצאוהו: בלע - על שנבלע (-נאבד) בין האומות וכו'. וכיון ששמע יוסף מבנימין כל זאת, מיד נתגברו רגשי רחמנותו עליו. (כמובא כ"ז במסכת סוטה לו:). 7. כל החיים. רחמנות הטבועה בכל בעלי החיים.

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

נִכְמְרוּ רַחֲמָיו עָלָיו לְהַפֹּתוֹ, וּמִנִּיחוֹ⁸ לִילֶךְ בְּשִׁרְיָרוֹת
לְבוֹ הָרָע, הִנֵּה זֶה הִרְחַמְנוֹת טוֹרֵד וּמֵאֲבֵד אֶת הַבֶּן
⁹מִחַיִּי הָעוֹלָם הַבָּא. הִנֵּה הָאֲדוֹן מֵרַחֵם עַל עַבְדּוֹ, וְאָדָם
הַמֵּרַחֵם עַל חֲבֵרוֹ¹⁰ בְּמָקוֹם שֶׁמִּקְנָה מִמֶּנּוּ תוֹעֵלָתוֹ, בְּכָל
זֶה הִיא טוֹבָה מְאֹד¹¹ שִׁיתַּפֵּס בְּלִבּוֹ מִדַּת הִרְחַמְנוֹת.
אָבָל הַטוֹב וְהַמַּעֲלָה שֶׁבְּמִדַּת הִרְחַמְנוֹת - שִׁירַחֵם עַל
בְּנוֹ לְהַבְיִאוֹ לְעִבּוּדֵת הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, בְּדַכְתִּיבִי: "¹²אָב
לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל אֲמִתּוֹ" (ישעיה לה, יט), וִירַחֵם עַל
¹³נִשְׁמָתוֹ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁמֵּרַחֵם עַל גּוֹפּוֹ. וְצִרִיף לְהַפֹּתוֹ

ביאורים

8. לילך בשרירות לבו. להתנהג כפי מה שלבו רואה לעשות (רש"י דברים כט יח). 9. מחיי העולם הבא. בספרי (ואתחנן לב) כתב עה"פ (משלי ו, כג) 'כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר': "איזהו דרך שמביא את האדם לעולם הבא [-עולם החיים הנצחיים] הוי אומר: זה יסורים", כלומר, ש'תוכחות מוסר' הם הם ה'דרך חיים' אל העולם הבא. ובמשלי (כג, יג-יד): "אל תמנע מנער מוסר, כי תכנו בשבט לא ימות" (-הלא לא ימות מזה). אתה בשבט תכנו, ונפשו משאול תציל" (-את נשמתו מלרדת לאבדון תציל). ובמדרש (שם יט יח): התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים וכו', ומיסר בנו לתלמוד תורה, ואז יש תקוה ואחרית, שנאמר: "יסר בנך כי יש תקוה" וגו'. ואמר רבי ישמעאל: יסרהו בדברי תורה [למדהו תורה שידע את המותר והאסור] כדי שתצילהו מדינה של גיהנם לעתיד לבא [שעל ידי זה ילך בדרך הישר והטוב וממילא ינצל מגיהנם]. 10. במקום שמקוה וכו'. כלומר, אף אם מרחם על חברו בתקוה לקבל ממנו תועלת, גם זה טוב מאד, כי על ידי זה יתפוס... 11. שיתפוס בלבו. יקנה בלבו מדת הרחמנות וכדברי המסילת ישרים (פ"ז): "כי התנועה החיצונה מעוררת הפנימית". 12. אב לבנים וגו'. האב מלמד את בניו ומודיעם להאמין בה'. 13. נשמתו. של בנו.

עיונים

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

ב. בשבט מוסר. מהו 'שבט' מוסר? כתב על כך בספר 'עלי שור' (ח"א עמוד רסא): אם פעם יש הכרח בעונש, יש לדעת: "חושך שבטו שונא בנו, ואוהבו שחרו מוסר" (משלי יג כד) - הרבה דברים הנם בגדר "שבט": גם מבט זועף, גם העמדת פנים של אכזבה הנם בגדר שבט, וסוף הפסוק יוכיח: "מוסר" הוא מה שנוגע "ללבו" של הבן, ולבו הרך של תינוק מתפעל מאד מהבעת-צער כל-דהי מצד הוריו! ואם שוללים מהילד קצת ממנת הממתקים שהוא רגיל בהם - זהו כבר עונש מורגש מאד, ומה גם שלילת כל המנה!

זאת ועוד: מציאנו בבניא שאמר: "ואקח לי שני מקלות, לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים" (זכריה יא, ז), הרי יש גם 'מקל-נועם', וגם לזה מכוון שלמה המלך באומרו "חושך שבטו שונא בנו", שגם במקל-נועם יכול אדם ליסר בנו, ועוד ביותר הצלחה מאשר במקל-חובלים! (ומובא בגמרא: כי מחית לינוקי לא תמחי אלא בערקתא דמסאנא (ב"ב כא, ב), כלומר: אם אתה מכה תינוק, אל תכהו אלא ב'שורן-נעל'!) ומהו "מקל-נועם" בחינוך? נקוט כלל זה בידך: עידוד משפיע יותר מעונש, ציון לשבח או פרס פועל יותר מאיומים או עונשים.

אולם, 'סבלנות' אין להחליף עם 'אדישות'. יש, והורים דוחים כל תגובה על התנהגות בניהם באמרים: "הלא פעוט הוא!" זוהי טעות מרה. אלא אדרבא: עד כמה שיראת שמים "בפועל" אצל האב - ניכר בחינוך הבן, ואם תורה ומוצות נוגעות ללבו של האב - כיצד יוכל להיות אדיש להנהגת בנו?

ביאורים

14. אפילו באכזריות. כשאין עצה אחרת. 15. היא רחמנות. האמיתית על בנו, כי אם מתוך הגעגועים עליו שאינו יכול לראותו בצערו חושך שבטו, הרי לא חש כל כך לתועלת בנו ואם כן אוהב הוא את עצמו ולא את בנו. (מלבי"ם). 16. לא תענין. לא תצער אותם.

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

לִישְׁרוֹ לְדָרֶךְ יִשְׂרָאֵל. אֶף-עַל-פִּי-כֵן צָרִיךְ לִנְחַל הַיְתוֹם בְּרַחֲמִים יוֹתֵר מִשְׁאָר כָּל אָדָם, אֲךָ לֹא יִנְיַחוּ לִילֶךְ בְּשִׁרְיוֹת לְבֹו. וְגַם צָרִיךְ שְׁלֹא יִרְחַם עַל עֲצָמוֹ יוֹתֵר מִדִּי, אֲלֵא צָרִיךְ לִיִּסֵּר עֲצָמוֹ וְלִכְפֹּף יָצְרוֹ הָרַע. וְכֵן יִרְחַם עַל קְרוֹבָיו הָעֲנִיִּים, בְּדִכְתִּיב: "וּמִבְּשָׂרְךָ" ¹⁷ לֹא תִתְעַלֵּם" (ישעיה נח, ז). וְגַם עַל הָעֲנִיִּים יִרְחַם, וּבִיּוֹתֵר יִרְחַם עַל יִרְאֵי-הַשֵּׁם. וְזֶהוּ ¹⁹ עֵקֶר הַרְחֻמָּנוּת - הַחוּנֵן וְהַמְרַחֵם עוֹבְדֵי הַשֵּׁם וְהַעוֹשִׂים רְצוֹנוֹ.

אָבֵל יֵשׁ רַחֲמָנוּת שֶׁהִיא רָעָה יוֹתֵר מֵאֲכֻזְרִיּוֹת, כְּגוֹן הַמְרַחֵם עַל הָרָשָׁעִים וְהַמְחֻזֵּק ²⁰ אוֹתָם. וְיֵשׁ מְכַשּׁוֹל גָּדוֹל לְאִישׁ ²¹ הַמְגַבִּיהַ הָרָשָׁעִים וְהַנּוֹתֵן לָהֶם

ביאורים

17. ומבשרך. מקרובך. 18. לא תתעלם. כתב הרד"ק (שם): "להאכיל הרעב ולכסות הערום הוא חיוב לכל ישראל, אבל מי שהוא קרובו הוא חייב יותר בזה, ואם יראה אותו שהוא עני לא יעלים עיניו ממנו עד שיצטרך לשאול מחיתו, אלא חייב להלוות לו ולפתוח לפניו דרכים שירויח בהם". 19. עקר הרחמנות. הדרגה הגבוהה של מדת הרחמים היא רחמים על עובדי ה', כי בכך הוא מראה את אהבתו לה'. 20. אותם. תומך בהם. 21. המגביה הרשעים וכו'. רבנו יונה (בשע"ת ג, קמט) מונה את המכשולות הקיימים בנתינת כבוד לרשעים: (א) בעצם נתינת הכבוד לרשעים יש חלול התורה והעבודה. (ב) כי רבים נמשכים אחריהם ואוחזים מעשיהם (-בראותם כבודם יקנאו בהם, או שיחשבו שהאמת אתם). (ג) כי המכבדים אותם אף על פי שאינם עושים כמעשיהם מקבלים פורעניות כיצא בהם (-כי ענש הכתוב הנטפל לעובדי עברה כעובדי עברה). (ד) כי הרשעים מכניעים כבוד אנשי אמת ומבטלים העבודה.

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

²² יֵד, וּמִשְׁפִּיל הַטּוֹבִים וּמוֹאֵם בָּהֶם. וְעַל זֶה ²⁴ נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה: "וְלֹא תַחֲסוּם עֵינֶיךָ עָלָיו וְלֹא תַחְמֹל" (דברים יג, ט). לֹא יִרְחַם עַל עֲנִי בְּדִין, בְּדִכְתִּיב: "וְדָל לֹא תַהְדֵּר בְּרִיבוֹ" (שמות כג, ג) שְׁלֹא יִטָּה מִשְׁפָּט עֲבוֹר ²⁷ דְּחָקוֹ שֶׁל עֲנִי (מכילתא דרשב"י, ועיין חולין קלה, א).

וְיֵשׁ רַחֲמָנוּת ²⁸ שֶׁהִיא אֲכֻזְרִיּוֹת, כְּגוֹן הַנּוֹתֵן צָדָקָה לָעֲנִי, וְאַחֵר כִּף ²⁹ מְכַבִּיד עַל אוֹתוֹ עֲנִי וְאוֹמֵר: נִתְתִּי לָךְ כֶּף וְכָךְ, צָרִיךְ אֲתָה לְטַרַח בְּעֲבוּרִי וְלַעֲבֹד אוֹתִי כְּכֹל אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לָךְ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "וְרַחֲמֵי רִשְׁעִים ³⁰ אֲכַזְרִי" (משלי יב, י).

ביאורים

22. יד. כלומר, תומך בהם ומחזקם. 23. ומשפיל הטובים ומואם בהם. כי מאחר ועיקר תכלית האדם בעולם הזה הוא עבודת השם יתברך. אם כן המבזה לתלמיד חכם ויראתו, מבטל ידיעה זו ומראה ההפך בהנהגתו (שע"ת ג, קמח). 24. נאמר בתורה. גבי אדם המסית (-מגרה ונותן עצה) לחברו לעבוד עבודה זרה. 25. ולא תחוס וגו'. אל תרחם עליו מלהורגו, ולא תהפוך בזכותו (-לחפש עליו זכות בדיו). 26. ודל וגו'. אל תכבד את הדל (העני) לזכות אותו בדיו (אם הוא חייב). 27. דחקו של העני. כלומר, אם באו לדיון עשיר ועני, אל יאמר הדיין אכבד את העני ואזכנו, שכן אם יצא חייב בדיו ולא יהא לו לשלם יתבזה, לכך אפסוק שהעני פטור, אלא אם הוא חייב תחייבנו בדיו. (רש"י שם ורא"מ). 28. שהיא אכזריות. שלאחר שריחם עליו ועזר לו מתאכזר עליו כדרישה עבור הרחמנות שריחם עליו בתחילה. 29. מכביר. בכתי" הגירסא: מכביר עולו. 30. אכזרי. הרשעים אף הרחמנות שיש בהם היא (מסוה ל)אכזריות, כי למראה העין ירחמו ולא כן בלבם (מצודת דוד).

ארחות שער הרחמים צדיקים עיונים

גם על תַּחֲמוֹת צָרִיף לְרַחֵם, כִּי אֲסוּר לְצַעַר בְּעָלֵי חַיִּים, וְעַל זֶה אִמְרָה תּוֹרָה: "הֵקֵם תִּקֵּים עִמּוֹ" (דברים כב, ה). וְצָרִיף לְהֶאֱכִיל לְבַחֲמָתוֹ^(ג) קִדְּם שִׂיאֲכָל הוּא (ברכות מ, א).

מִנְדֵּת הֶרְחָמְנוּת הוּא^(ה) סִימָן לְזֶרַע

ולעשות כן (פירוש הרשב"ץ).

ג. קודם שיאכל הוא. כמובא במסכת ברכות (מ.). "אסור לאדם שיאכל (בעצמו) קודם שיתן לבהמתו, שנאמר 'ונתתי עשב בשדה לבהמתך' והדר (ורק) אחר כך נאמר 'ואכלת ושבעת'".
ה. שהקב"ה מְסַפֵּק צרכי הבהמות לפני צרכי האדם, גם אנחנו חייבים להדמות

רבנו נקט הטעם שצריך להקדים מאכל הבהמה משום צער בעלי חיים. והוא כביאור שביאר בשו"ת 'שאלת יעב"ץ' (ח"א סי' יז): כי מאחר והבהמה סמוכה על בעליה ואין אדם אחר המאכיל אותה, ואף היא אינה מוצאת בעצמה מאכל, ואם לא יהיה לה עת קבוע לאכול תמות ברעב, לכן הטילה התורה על האדם חובה להאכילה קודם שיאכל בעצמו, כדי למנוע צער בעלי חיים וכדי לקנות מידת רחמנות בנפשו.

ד. סימן לזרע אברהם. במסכת ביצה (לב): אמרו כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו אלא שהוא מהערב רב, ופירש רש"י שם (ד"ה כאשר) שבסוף הפסוק 'ונתן לך רחמים' נאמר 'כאשר נשבע לאבותיך', שמי שיש לו רחמים הוא מזרע האבות.

ובמהר"ל (חידושי אגדות יבמות עט.). ביאר מדוע מדת הרחמים היא אחת מסימני האומה הישראלית, משום שירשו זאת מיעקב, שנאמר (בראשית מג יד) 'ואל שדי יתן לכם רחמים'.

ביאורים

31. הקם וגו'. בענין החיוב לסייע לחבירו לטעון משא על גבי בהמה, והוא משום צער בעלי חיים, שהטעינה על ידי אדם אחד יש בה יותר צער לבהמה

ארחות שער הרחמים צדיקים עיונים

אֲכָרְהֶם אֲבִינוּ, וְרַע יִשְׂרָאֵל (יבמות עט, א), כְּדַכְתִּיב: "וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶךָ וְהִרְבֶּךָ" (דברים יג, יח). לָכֵן כָּל אָדָם יִרְגִּיל עֲצָמוֹ לְדַבֵּר כָּל דְּבָרָיו בְּלִשׁוֹן^(ה) תַּחֲנוּנִים וְרַחֲמָנוּת. גַּם בְּעֵת הַתַּפְּלָלוֹ, יַעֲשֶׂה^(ה) תַּפְּלָתוֹ תַּחֲנוּנִים. וּמֵאֵד יִקְבֹּל אָדָם שָׂכָר גָּדוֹל מִדְּבָרֵי רַחֲמָנוּת כְּדָבָרוֹ עַל לֵב עֲנֵי דְבָרִים רַבִּים. וְרַבִּים יוֹדְעִים

^(ה) מִצְוַת הַדְּבוּרִים. הֲלֹא תִרְאֶה כִּי אִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה לְעֲנִי, מֵתִבְרָךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת, וְהַמְפִּיֵּסוֹ,

ביאורים

מטעינה בנחת על ידי שנים (ריטב"א ב"מ לא.). 32. זרע ישראל. כמבואר במסכת יבמות (עט.). "שלשה סימנים יש באומה זו (-בעם ישראל) הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים. רחמנים [מנין], דכתיב (דברים יג, יח): 'ונתן לך רחמים ורחמך והרבך'". שאמר משה לישראל שהקב"ה יתן לך מדת רחמים, שתהא מרחם על הבריות, הרי שזוהי אחת ממדותיהם של ישראל מה שאין כן באומות (מהרש"א). 33. בלשון תחנונים ורחמנות. בעת דברו עם חברו ידבר בצורה שתתרחק ותשא חן בעיניו, וראה עיונים. 34. תפלתו תחנונים. רחמים ותחנונים כעני המתחנן בלב נשבר. (עין אבות ב יג). 35. מצות הדיבורים. בכת"י הגירסא: ורבים יודעים מצות חיוב הצדקה ושכר פעולתה, אבל אינם יודעים גודל מצות הדברים. הלא ... 36. והמפייסו. מפייס את העני ומדבר על לבו דברי תחנונים. [ראוי לציין בענין זה ללשון המדרש רבה (ויקרא לד טו): "אם אין לך ליתן לו, נחמו בדברים, אמור לו: תצא נפשי עליך שאין לך מה ליתן לך"].

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

עיונים

מִתְבָּרַךְ בְּאַחַת-עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת מעות ליתן לעני,

ולפיקך מפייו בדברים.

אך אם ידו משגת לתת ואינו נותן, לא זו בלבד שאינו מתברך אלא אף עובר בלאו שנאמר (דברים טו ז) 'ולא תקפץ את ירך מאחריך האביון' (מהרש"א ב"ב ט:). והוסיף המהרש"א שכן מפורש במדרש (ויק"ר לד טו). ילקוט שמעוני ישעיה נח תצה) 'ותפק לרעב נפשך, אמר ריש לקיש אם אין לך ליתן לו נחמו בדברים'. הרי שברכות אלו אמורות רק במי שאין לו מה לתת והוא מפיס בדברים.

ז. **באחת עשרה ברכות.** דבר זה תמוה לכאורה, הרי מי שנותן פרוטה לעני נתן משהו מרכושו, ואילו המפייסו בדיבורים נעימים לא הוציא משלו כלום, ואם כן מדוע המפייסו בדברים זוכה לברכות רבות יותר מנותן הצדקה?

נאמרו בזה כמה טעמים. המהרש"א (שם ח"א ד"ה והמפייסו) ביאר שהנותן פרוטה לעני עושה מצוה רק בממונו, ואילו המפייסו בדברים עושה מצוה בגופו, וגדול שכר עשיית מצוה בגופו יותר מבממונו, שכן מטעם זה גדולה גמילות חסדים יותר מהצדקה כמבואר במסכת סוכה (מט:).

המהר"ל (נתיבות עולם נתיב הצדקה פ"ד) ביאר, שהנותן פרוטה לעני אין זו אלא נתינה לשעה, אבל המפייסו בדברים הרי פיוס זה לעולם, ופיוס זה נותן לו גם חיים כמו הממון, ולפיקך המפייסו בדברים זוכה יותר מהנותן לו ממון. וביאור דבריו י"ל עפ"י מש"כ בספר 'שפתי חיים' (ח"ג): שתשומת הלב עדיפה, הן מצד המקבל, שעל ידי ההתייחסות היפה של הנותן מתרומם ערך עצמו בעיניו ורוחו טובה עליו, ובכך מתבטל ממנו צער העניות וחרפתה הרבה יותר מהפרוטות שאינם הופכים אותו לעשיר ומאושר, והן מצד הנותן, שבפיוס וחיוך לנצרך קרוב יותר לביטול האנוכיות, מאשר בנתינת צדקה שבה יש מקום יותר להסתת היצר לעשות זאת לטובת הנותן עצמו כדי לקבל כבוד וכדומה. מעתה בואו חשבון, אם מי שאינו נותן מאומה ורק מלה טובה, עצה טובה, פנים מאירות, סבר פנים יפות, מעלים אותו למעלה גדולה של עושה חסד, כאילו נתן כל מתנות שבעולם, כל שכן מי שגם נותן צדקה, וגם מלווה אותה בסבר פנים יפות ובהארת פנים כלפי המקבל, כמה מעלות גדולות יש לאיש הזה בעיני הקב"ה.

ובספר המוסר והדעת ביאר, שיותר חשוב לאדם מכל הוא התקוה שלו, כל עוד שיש לו תקוה מסוגל לעבור כל המשברים, אבל אם נאבדה תקותו אז אבד שברו. וכמו שאמר החכם 'רוח איש יכלכל מחללו ורוח נכאה מי ישאנה'

עיונים

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

(בבא בתרא ט, ב). לִכְן בְּרַבּוּר שְׂפָתָיו

^(ה) יִלְבֹּשׁ צִדְקָה לְדַבֵּר עַל לֵב עָנִי,

וַיְהִי דְבָרָיו בְּנֶחֱת לְעָנִי וְאֲבִיוֹן,

וַיִּנְחַמְהוּ ³⁷ מִמַּעֲשָׂיו וּמַעֲצָבוֹן יָדָיו,

וַיִּנְשְׂאֵהוּ.

וְאַתָּה בֶן-אָדָם תֵּרַחֵם עַל נִשְׁמָתְךָ

הַמִּתְקַיֶּמֶת ³⁸ לְעֵרִי עַד

³⁹ **לְהִבְיָאָה אֶל ⁴⁰ תַּעֲנִיג מִפְּלֵא אֲשֶׁר**

לֹא רָאִתָּה עֵין, וְלֹא יִבְיָאָךְ רֵב

תִּאֲנִתְךָ לַחֲטָא, וְתִהְיֶה נִדְחָה מֵאוֹר

(משלי יח יד) התקוה נותנת לו כח להתגבר על מחלתו, אבל דכאון הנפש עולה לו בחייו. ומטעם זה גדול המפייס את העני, אף שלא נתן לו פרוטה להשתיק רעבונו, בכל זאת התקוה שהכניס בו בדברי פיוסים, החיה את נפשו בזה שעוד יזרח שמשו ואושר והצלחה צפויים לו בעתיד.

ח. ילבש צדקה. כתב רבינו יונה (אגרת התשובה, אות ז'): "ברוח שפתיו ילבש צדקה כשריון, ובאמרי

פיו יהיה רב פעלים, ויגדיל ויאדיר מעשיו, גדולים מן האדיר שבנדיבים מן המפזרים ונותנים צדקה!". כלומר, על ידי דברי עידוד יכול אדם לפעול גדולות יותר מהנדבן האדיר.

ביאורים

37. **ממעשיו ומעצבון ידיו.** ינחמוהו מצערו ועצבונו, וירוממהו. 38. **לעדי עד.** לנצח נצחים. 39. **להביאה אל** תעניג מופלא. כמבואר ב'מסילת ישרים' (פ"א): שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' [על הקשר עמו] ולהנות מזיו שכינתו [מאור השכינה שה' משפיע על הדברים בו] שזוהו התענוג האמיתי [השלם והמוחלט] והעידון הגדול [הן באיכות והן בכמות] מכל העידונים שיכולים להימצא. ומקום העידון הזה באמת הוא העולם-הבא, כי הוא הנברא בהכנה המצטרפת לדבר הזה [כלומר, במצב המוכן בהתאם לנצרך לשם כך], ועל ידי קיום המצוות בעולם הזה יגיע למטרה זו.

ארחות

שער הרחמים

צדיקים

אֶל חֲשֶׁךְ. חֶמֶל עַל עֲצָמָהּ, וְחוּם עַל נַפְשָׁהּ, וְאֵל תַּחֲלָל⁴¹ הוֹד נִשְׁמָתָהּ בְּהֶבְלִי הַתַּעֲנוּגִים. אָמַר הַחֶכֶם: מִן הַנְּדִיבוֹת⁴² יַעֲמֹד אָדָם בְּמִדַּת הַרְחָמִים. וּבְדַבְרֵי שְׁלֹמֹה מְצִנָּה עַל הַרְחָמִים וְעַל הַחֲנִינָה בְּאִמְרוֹ: "הַצֵּל לְקָנָהּ לְמִנּוֹת וּמָטִים לְהַרְג'" (משלי כד, יא). וּבְעֵלֶת הַמִּדָּה הַזֹּאת תִּבְחִין וְתִשְׁכִּיל אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא מִתְנַהֵּג בָּהּ עִם כָּל הַבְּרוּאִים, שֶׁנֶּאֱמָר: "וְרַחֲמָיו⁴⁴ עַל כָּל מַעֲשָׂיו" (תהילים קמה, ט).

ביאורים

41. הוד נשמתך. זכותה ותפארתה. 42. יעמוד [בכת"י הגירסא: שיעמוד] אדם וכו'. כלומר, הרוצה להגיע לתוצאות הרצויות שבמעלת הנדיבות ירגיל עצמו לרחם על אחרים וליתן להם צרכם, כי זאת היא תכלית הנדיבות. 43. הצל לקנאה וגו'. אם תמנע מלהציל את הלקוחים למות או את הנוטים להרג, והנך מרפה ירך מחברך מלעזור לו ביום צרתו, אז יהיה כוחך צר ודחוק מלעזור לעצמך בבוא פורענות וצרה עליך (מצודת דוד שם פסוקים י-יא). 44. על כל מעשיו. על כל הבריות שבעולם.

השיעורים ימשכו כסדרם מיום ג' שבוע ד'
שלאחר אסרו חג פסח.

עיונים

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

שער השמיני
שער האכזריות

**האכזריות היא הפך הרחמנות,
בדבתיב: "אכזרי המה
ולא ירחמו" (ירמיה ג, מב). ואין
המדה הזאת נמצאת בצדיקים, אך
היא נפש הרשעים, בדבתיב:
"1) ורחמי רשעים אכזרי" (משלי יב,
י). וגם המדה הזאת נמצאת
בְּעִזִּי-פָנִים, בדבתיב: "2) גוי עז פנים**

א. ורחמי רשעים
אכזרי. פירש רבנו יונה
(משלי שם): "והענין -
גם בעת רחמי הרשע
הוא אכזר, כי אם יתן
צדקה לעני, יהיה
מתנהג על דרך
אכזריות. ויבא הדבר על
פנים הרבה, כגון, אם
יאכיל העני בביתו - לא
ישגיח עליו ולא יקרבהו
ולא יסביר לו פנים,
מרוב שררתו, ויושיבהו
בשפל המקומות, וינהג
עמו דרך בזיון. ועל
הדומה לזה אמרו ז"ל:
"יש מאכיל לאביו
פסיוני וטורדו מן

העולם" (קדושין לא.). ואם הענק יעניקהו מכספו ותבואתו - יתן לו בגלוי
ודרך שררה, ולא יחוש אם יחורו פניו; גם יתפאר עליו וישתגר ויעבד בו, בגלל
דבר מתנתו אשר נתן לו, ולא יחוש בהלבנת פניו וכו'.

גם יש לומר, כי כאשר יתן - לא ירחם ולא יחון, ואינו נותן רק להתייר. ויקרא
מתנת הרשעים 'רחמי רשעים', יען כי המתנה פעולת מדת הרחמנות, או - על
דעת הרואים אשר יחשבו כי הוא נותן מצד הרחמנות. והודיענו שלמה ע"ה
כי גם לעת תת הצדקה הוא אכזרי, ואינו נותן רק להתפאר, לא מאשר יחוס על
דל ואביון. ואמרו ז"ל 'חוסד לאומים חטאת' (משלי יד לד) - צדקה שאומות
העולם עושים, חטאת הוא להם, שאין עושים אלא להתייר (ב"ב י.). עכ"ל.

ביאורים

1. ורחמי רשעים אכזרי. הרשעים אף הרחמנות שיש בהם היא (מסוה
ל)אכזריות, כי למראה העין ירחמו ולא כן בלבם (מצודת דוד). 2. גוי עז פנים
וגו'. בקללות (שבפרשת כי-תבוא) נאמר שאם עם ישראל לא ישמעו בקול ה',

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

אֲשֶׁר לֹא יֵשָׁא פָּנִים לְזָקֵן וְנָעַר לֹא יִחַן" (דברים כח, נ). וְכָבֵר יִדְעָתָּה³ רַעַת מִדַּת הָעֲזוּזֹת. צֵא וּלְמַד רַע הָאֲכֹזְרִיּוֹת, כִּי לַעֲנִין⁴ תִּשְׁלֹמִי אִישׁ רַע הַמּוֹרֵד וְהַמְמַרֵּה נֹאמֶר: "אֵךְ מְרִי יִכְנָשׁ רַע, וּמִלְאָךְ אֲכֹזְרִי יִשְׁלַח בּוֹ" (משלי יז, יא).

כָּל הָאֲכֹזְרִי⁶ אֵין בּוֹ גְּמִילוּת-חֲסָדִים, כְּדִכְתִּיב: "גִּמְלָה נִפְשׁוֹ אִישׁ חֶסֶד, וְעֵכֶר שְׂאָרוֹ אֲכֹזְרִי" (משלי יא, יז). הָאֲכֹזְרִי רַחוּק מְאֹד מִן הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כִּי לֹא יִרְחֵם עַל הָעֲנִיִּים, לֹא יִלְוֶה לָהֶם⁸ בְּשַׁעַת דִּחְקָם וְלֹא יִתֵּן לָהֶם מְאוּמָּה. וְכִתִּיב: "מִלֶּחֶם ה' חֹזֵן דָּל" (שם יט, יז), וְנֹאמֶר: "טוֹב אִישׁ חֹזֵן וּמִלֶּחֶם, יִכְלֹכֵל דְּבָרָיו בְּמוֹשָׁפֶט" (תהלים

ביאורים

יב'א ה' גוי אכזר עז פנים וחצוף אשר ילחם נגדם ולא ירחם על הזקנים וק"ו על הנערים. 3. רעת מדת העוזות. וכמו שאמרנו רבותינו (אבות פ"ה מ"כ): 'עז פנים לגיהנם'. וביאר ב'תפארת ישראל', שאדם הרגיל להעז נגד הגדול ממנו בשנים או בחכמה, לבסוף יעז גם נגד התורה הקדושה, להכחיש אותה או את פירוש דבריה המקובל לנו, ונמצא יורש גיהנם על ידי מידת העוזות. 4. תשלומי איש רע. העונש לאיש רע. 5. אך מרי וגו'. מי שכל דבריו הם אך ורק למרות בה', הוא מבקש רעה לעצמו בעולם-זהו. ומלאך אכזרי ישולח בו לדונו אחרי מותו (מצודת דוד). 6. אין בו. מדה זו של גמילות חסדים. 7. גומל נפשו וגו'. איש שהוא חסיד הרי הוא גומל טובה לקרוביו, אמנם האכזרי הוא עוכר את קרוביו (רש"י). 8. בשעת דחקם. כאשר הם זקוקים לממון בדחיפות. 9. וכתבי. מביא פסוקים בהם מבואר מדות טובות הנעשים על ידי אנשי חסד, ועל כך אומר שהאכזרי רחוק ממדות אלו. 10. מלוה וגו'. החונן את הדל על-ידי שנותן לו צדקה, הוא כמלוה לה, ויפרע לו ה' דמי ההלוואה. 11. טוב איש וגו'. טוב הוא

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

קִיב, ה), וְאֹמַר: "אֲשֶׁרִי מִשְׁפִּיל אֶל דָּל, כִּיּוֹם רָעָה יִמְלֹטְהוּ ה'" (שם מא, ב) וְכָל אֵלֶּה הֵם¹³ הַפּוֹךְ הָאֲכֹזְרִי. גַּם הוּא לֹא יִצְטַעַר עַל צָרוֹת חֲבָרָיו, כְּאֲשֶׁר¹⁴ תִּרְאֶה כְּדוֹד הַמְּלֹךְ שֶׁאָמַר: "וְאֲנִי בַחֲלוּתָם לְבוּשֵׁי שֶׁק, עֲנִיתִי בְּצוּם נַפְשִׁי, וְתַפְלָתִי עַל חִיקֵי תִשׁוּב" (שם לה, יג) וּבְאִיּוֹב כְּתִיב: "אִם לֹא כִּכְתִּיתִי לְקִשָּׁה יוֹם, עֲנָמָה נַפְשִׁי לְאִכְיוֹן" (איוב ל, כה) וְכָל זֶה רַחוּק מִן הָאֲכֹזְרִי. וְאֵין הַמִּדָּה¹⁷ הַזֹּאת נִמְצָאת אֶלָּא בְּאֲנָשִׁים אֲשֶׁר טִבְעָם¹⁸ כְּטַבַּע הָאֲרִיּוֹת, שְׁמוֹרֶפִים וְחוֹמְסִים. וְכַעַת אֲשֶׁר תִּתְחַזֵּק¹⁹ הַנֶּפֶשׁ הַכַּעֲסָנִית עַל

ביאורים

האיש המרחם על העניים ומלווה להם בעת דחקם, וצרכי ביתו מנהל במשפט הראוי וחס על נכסיו, כי בהיות כן כפולה זכותו על כי מקמץ לעצמו ומפזר לעניים. (מצודת דוד). 12. אשרי משכיל וגו'. מהולל הוא האיש הנותן לבו לבוא לעזרת העני בהשכל לבל יכלימו, ובגמול זה יצילהו ה' כשיהיה בעולם עת צרה כי לא תעבור עליו. 13. הפוך האכזרי. האכזרי מאבד כל טובות אלו מנפשו. 14. תראה בדור. שאפילו לשונאיו היה משתדל להיטיב. 15. ואני בחלותם וגו'. כשהיו רודפי-חיי ומבקשי-רעתי חולים, לבשתי שק, והייתי מענה נפשי בצום בעבורם. והלואי שתפילי שהתפללתי עליהם על עצמי תבוא ותקוים בי [כי היתה לטובתם]. 16. אם לא וגו'. כשאיוב התלונן על סבלו, אמר, יבואו עלי כל הצרות אם לא הייתי רחמני ובוכה על צרות העניים - שיומם קשה עליהם - שיש להם קושי המזל, ודאבה נפשי עבור עוני האביונים להיות מיצר בצרתם. 17. הזאת. האכזריות. 18. כטבע האריות וכו'. כלומר, אדם שלא יעבוד על מדותיו, יכול לקבל טבע כשל חיות טורפות ממש, דהיינו, להגיע לאכזריות בדומה לבעלי חיים הבולעים וטורפים את טרפם בעודנו חי ללא שום רחמים וחמלה. 19. הנפש הכעסנית וכו'. כלומר, בזמן שהכעס מתגבר ומשתלט על האדם, אז בורחת ממנו מדת הרחמנות.

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

הָאָדָם, אִז בּוֹרַח מִדַּת הַרְחֻמָּנוּת, וְהָאֲכֻזְרִיּוֹת מִתְנַבְּרִת לְהֵרֵם וּלְנַתִּין, כְּדִכְתִּיב: ²⁰"אֲכֻזְרִיּוֹת חֲמָה וְשִׂטָּף אָף" (משלי כו, ד) ²¹"אֵין חֲמָה כְּחֲמָה שֶׁל אֲכֻזְרִיּוֹת. אָבֵל בְּמַדַּת הַבּוֹרָא יִתְבָּרַךְ תִּמְצָא" ²²"כְּרָגוֹ רַחֵם תִּזְכּוֹר" (חבקוק ג, ב), אָבֵל זֶה רַחוּק מִן הָאָדָם לְרַחֵם בְּעַת הַכַּעַס.

יְעוֹד הַמִּדָּה הַזֹּאת בְּנִפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם לְהַשִּׁיג נִקְמָה בְּאֻיְבָיו, כְּדִכְתִּיב: ²³"וְלֹא יַחְמוּל בְּיוֹם נָקָם" (משלי ו, לד) פְּרוּשׁ, כְּשֵׁנִישׁ נִקְמָה אֵין חֶמְלָה, אֶלָּא אֲכֻזְרִיּוֹת. וְהַפְתּוֹב אוֹמֵר: לֹא תָקָם וְלֹא תִטֵּר" (ויקרא יט, יח) אָפֵלוֹ ²⁴"לִטֵּר כָּלֵב הַזֶּהֲרֵנוּ, כָּל־שֶׁכֶן שְׂלֵא לַעֲשׂוֹת מַעֲשֵׂה בְיָדִים לְחַכּוֹת חֲבֵרוֹ. הֲלֹא אָף אִם נָפֵל ²⁵"בְּלֹא פְשִׁיעָתוֹ לֹא יִשְׁמַח, כְּדִכְתִּיב: ²⁶"בְּנִפְלֵ אוֹיְבֶךָ אֶל תִּשְׁמַח,

ביאורים

20. אכזריות חמה וגו'. הכעס מביא לידי אכזריות, כי בעל הכעס לא ירחם על אשר יכעס עליו אלא מתפרץ עליו ומכלה בו זעמו. 21. אין חמה וכו'. אדם אכזר הכועס - הרי זה מסוכן ביותר, מאחר ושתי מדות רעות אלו - האכזריות והכעס - משמשות אצלו בערבוביא, ומגבירות זו את זו. 22. כריגו רחם תזכור. אף על פי שעם ישראל הוגלו מפני שה' כעס ורגז עליהם, בכל זאת ימשיך ה' לרחם עליהם ולשמרם עד שיגאלם. 23. ולא יחמוול וגו'. בעת שאדם נוקם את נקמתו מהזולת אזי באותו זמן לא יעלה בלבו לרחם עליו. 24. לטור בלב. אפילו רק לשמור שנאה בלבו על חברו - אף אם לא יאמר לו מאומה - גם כן אסור. 25. בלא פשיעתו. בלא גרמתו של זה הנוקם, מכל מקום אסור לו לשמוח לאידו. 26. בנפול אויבך וגו'. במפלת אויבך אל תשמח, וכאשר הוא

עיונים

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

וּבְכַשְׁלֹוֹ אֶל יָגֵל לִבָּךְ" (משלי כד, יז). וְהַנוֹקֵם וְהַנּוֹטֵר ²⁷"אֵינוֹ מַעֲבִיר עַל מְדוּתָיו, וְאֵינוֹ מוֹחֵל לְחֲבֵרָיו הַפּוֹשְׁעִים עָלָיו, וְזֶה גֹרֵר וּמוֹשֶׁף הַמְחַלֶּקֶת וְהַשְּׁנֵאָה. וּבְכָר יִדְעֶתָ מַה טּוֹבָה וּמַה ²⁸"נְעִימָה מִדַּת הַשְּׁלֹום.

וּבְכַלֵּל הָאֲכֻזְרִיּוֹת - הַגּוֹזֵל חֲבֵרוֹ מְאוּמָה מִשְׁלֹו, וּבִזְזָה מִצַּעֲר אוֹתוֹ. וְעֵנֶשׁ גְּדוֹל יֵשׁ לְגוֹזֵל עֵנִי, וְחִיבִין עָלֶיָּה מִיתָה, כְּדִכְתִּיב: ²⁹"אֶל תִּגְזֹל דָּל כִּי דָל הוּא" (משלי כב, כב), וּבְכִיב: ³⁰"כִּי ה' יָרִיב רִיבָם, וְקָבַע אֶת קִבְעֵיהֶם נִפְשׁ" (שם פסוק בחי, תחילת פרשת וישב).

ביאורים

נכשל אל תהיה מרוצה בלבך על כך. 27. אינו מעביר על מדתו. כלומר, אינו נמנע מלמדוד מדה כנגד מדה למי שמצער אותו. 28. נעימה מדת השלום. וכבר אמרו חז"ל (סוף מסכת עוקצין): "לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר (תהלים כט) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום". 29. אל תגזול מן העני משום שחלש הוא, ואין לו כח לעמוד נגדך. 30. כי ה' וגו'. משום שה' יתבע וידרוש את דין העניים, ויעניש את גוזליהם עונש מות.

ארחות שער האכזריות צדיקים

עיונים

כג). ואף-על-פי שיש עבירות גדולות חמורות מן הגזל, ענש הגזל חמור מאד, בְּדִבְתִּיב בְּדוֹר הַמְּבוּל: "קִין כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם" (בראשית ו, יג). אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: ³²קָפָה מְלֹאָה עֵוֹנוֹת, אֵין מְקַטְרֵג בְּכֻלָּן ^(א)כְּמוֹ הַגִּזְלָה (סנהדרין קח, א). וְכִי שֶׁמַּצְעֵר

ג. כמו הגזל. במסכת סנהדרין (קח). אמרו: אמר רבי יוחנן, בא וראה כמה גדול כוחה של חמס (-גזל, כלומר, כמה עונשו קשה) שהרי [אנשי] דור המבול עברו על הכל (-על שבע מצוות "בני נח", שבהם נצטוו כל בני אדם הראשון) ואף על פי כן לא נחתם עליהם גזר דין עד שפשטו ידיהם בגזל. שנאמר "כי מלאה הארץ חמס מפניהם" (ובגלל זה) הנני משחיתם את הארץ."

ע"כ. הטעם שנחתם דינם דוקא בעוון גזל הוא משום שאין הקב"ה מביא גזר דין קשה על העולם אלא כאשר בני אדם מתנהגים במדת האכזריות זה עם זה (כגון גזל). ולפיכך, רק בשעה שמלאה הארץ חמס, ופשטה בהם מדת האכזריות אז נמתחה עליהם מדת הדין ונחתם גזר דינם (מהר"ל). בספר 'אשד הנחלים' פירש: כי אף שיש כמה עוונות גדולים מגזל כמו התאות הרעות המשחיתים לנפש, עם כל זה הקטרוג לעונשו בעולם הזה הוא הגזל מפני שהוא מדה כנגד מדה שכיון שהוא הרע לאחרים בעיני עולם הזה על כן יענש בעולם הזה.

החפץ חיים מפרש: המחבל המשחית שנברא מעוון הגזל, הוא חצוף ומחוצף עד מאד. משום שמעשה הגזילה הוא גם כן מעשה חוצפני ונועז. מחבל זה קופץ בראש כל המשחיתים שנוצרו מעבירות אחרות, כדי לגבות מהבריות את חובו. בעקבות מחבל זה רצים כבר כולם לגבות חובם.

ביאורים

31. קִין כָּל בָּשָׂר וְגו'. ה' אמר לנח, סוף החיים של כל אחד ואחד הגיע לפני (-העונש הזה נראה לפני לעשות להם, שכולם ימותו), כי הארץ נתמלאה בגזל, מפני העבירות שלהם (שכל אחד גזול מחברו). 32. קִיפָה וכו'. תיבה מלאה

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

יָתוּם וְאַלְמָנָה בְּגֹזֶל אוֹ בְּחֻלְמָה ³³וּבְכָל מִינֵי צַעַר, מִתְחַיֵּב מִיתָה בְּיַד שָׁמַיִם. וְכֵן הַדִּינִים שֶׁבְּיָדָם לְהַצִּילֵם מִיָּד עוֹשֵׂמִיהֶם וְאִינֶם דִּינִים דִּין יָתוּם וְאַלְמָנָה, בְּנֵי מוֹת הֵם, בְּדִבְתִּיב: "כָּל אֲלֻמָּה וְיָתוּם ³⁴לֹא תַעֲנוּךְ" (שמות כב, כא), וּבְתִיב: "אִם עֲנָה תַעֲנָה אֹתוֹ, כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי, שָׁמַע אֲשָׁמַע צַעֲקוֹתוֹ" (שם פסוק כב), וּבְתִיב: "וְחָרָה אִפִּי וְחָרַגְתִּי אֶתְכֶם בְּחָרָב, וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֲלֻמָּנוֹת וּבְנֵיכֶם יָתוּמִים" (שם פסוק כג). מִדָּה כִּנְגֵד מִדָּה: נְשִׁיכֶם אֲלֻמָּנוֹת - כִּנְגֵד עֲנֵי יָתוּמִים - בְּנֵיכֶם יָתוּמִים - כִּנְגֵד עֲנֵי יָתוּמִים. וְהַמַּצְעֵר כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל, עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ" (ויקרא כה, יז). וְזֶה "לֹא תוֹנוּ" רוֹצֵה לִזְמַר ³⁶בְּאוֹנָאֵת דְּבָרִים אָמַר (כ"מ נח, ב). אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזָרוֹנָם לְבָרְכָה: ³⁷כָּל הַשְּׁעָרִים נִנְעָלִים, חוּץ

ביאורים

פירות, אין אדם רואה בה אלא את הפירות שבפי הכלי, הגם שאת התיבה ממלאים גם הפירות שמתחתיהן. כך אם יש לבני אדם מדה מלאה עוונות, שכל עוון ועוון גורם להם עונש, גם אם יש בהם עוונות חמורים מגזל, אין מקטרג מכל העוונות להטות הדין לכף חובה כמו עוון הגזל. 33. ובכל מיני צער. כלומר, אף צער מועט, וכפי שדרשו חז"ל עה"פ: "אם ענה תענה אותו", אחד עיניו מרובה ואחד עיניו מועט. 34. לא תענוך. לא לצער אותם. 35. אם ענה וגו'. כי אם כן תצער אותו סופך שתקבל עונש, מפני שאם הוא יצעק אלי (שמצערם אותו), אני אשמע ואקבל את צעקתו - לנקום בו. 36. באונאת דברים. כלומר, אסור לאדם לומר לחבירו דברים שיש בהם להכעיסו או לצער. 37. כל השערים. של תפילה.

מִשְׁעָרֵי³⁸ אֹנָאָה (שם נט, א). לָכֵן יִזְהַר כָּל אָדָם שְׁלֹא יַצְעֵר
אֶת חֲבֵרוֹ בְּשׁוֹם דָּבָר, לֹא בְּמַעֲשֵׂה וְלֹא בְּדְבָרִים.

הַגּוֹזֵל חֲבֵרוֹ, כְּאִלוּ נֹטֵל³⁹ נִשְׁמָתוֹ; וְאִפְלוּ אִם גּוֹל מִמֶּנּוּ
דָּבָר מוֹעֵט, כְּגוֹן פְּרוּטָה, מִתְחַיֵּב⁴⁰ מִיָּתָהּ (כ"ק
קיט, א). גַּם זֶה מִמִּדַּת אֲכֻזְרִיּוֹת: הַמוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ,
וְכֻּהַ גֹּזֵם לוֹ צֶעַר וּבִלְשָׁתוֹ. וְהַמוֹצִיא שֵׁם רַע בְּפָנָם
הַמְשַׁפָּחָה,⁴¹ אֵין לוֹ כְּפָרָה עוֹלָמִית. "לֹא תִהְיֶה לוֹ
כְּנִשָּׁה" (שמות כב, כד) שְׁלֹא יַצְעֵר הַלֵּוֹה, וְלֹא יַעֲבֹר הַמְלִיָּה
לְפָנָיו וְיִזְדַּע שְׁאִין לוֹ בְּמָה לְפָרַע, כִּי הוּא⁴³ מְצִיק לוֹ
⁴⁴בְּזָה (כ"מ עה, כ). וְהִזְהִירוֹ לְהִסִּיר מִנְּפִשׁוֹתֵינוּ מִדַּת

ביאורים

38. אֹנָאָה. שהזועק לה' על אונאת דברים שנתאנה, תפילתו נשמעת מהרה,
ושערי שמים אינם ננעלים בפניה (רש"י ב"מ נט.). והטעם, כי המצטער על
אונאתו בדרך כלל קרוב לבכי, ושערי דמעות לא ננעלו (רש"י שם נט.).
39. נִשְׁמָתוֹ. משום שפעמים לא יהיה לו במה לקנות אוכל וימות ברעב
(תוספות ב"מ נח: ד"ה זה. שע"ת ג, קי.). 40. מִיָּתָהּ. מאחר שהגזול את חבירו
נחשב כנוטל את נפשו (כנ"ל), לפיכך ה' "גובה" מהגזול את נפשו של הנגזל,
כלומר נוטל הוא את נפשו תחת נפש הנגזל (תוספות ר"ד ב"ק קיט.). 41. אֵין
לו כְּפָרָה עוֹלָמִית. כי אף אם אחד מבני המשפחה מחל לו, בכל זאת מאחר
והוציא שם רע אף על הדורות הבאים, לא מועיל מחילתו של זה על בושתם
של זרעו אחריו (עיין שע"ת שער ג' אות קיא, ואות רח). 42. לֹא תִהְיֶה לוֹ
כְּנִשָּׁה. אם המלוה יודע שאין ללוה כסף להחזיר את ההלוואה, אסור לו לתבוע
מהלוה את החוב בחזקה. 43. מְצִיק. נוגש ודוחק. 44. בְּזָה. ופירוש הפסוק
הוא: לא תִּרְאֶה בעיניו של הלוה כנושה בו, שיראה אותך ויתבייש (רש"י).

הַאֲכֻזְרִיּוֹת, דְּכָתִיב: "כָּל אֶלְמָנָה וַיִּתּוֹם⁴⁵ לֹא תַעֲנִין"
(שמות כב, כא), וְנֶאֱמַר: "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ,
וְיִרְאֵת מֵאֱלֹהֶיךָ" (ויקרא כה, יז). גַּם לְהַשִּׁיב⁴⁷ לְעֵנִי הָעֲבוֹט,
בְּדְכָתִיב: "אִם חָבֵל תַּחֲבֹל שְׁלֵמַת רֵעֶךָ, עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ
תִּשְׁיָבְנוּ לוֹ" (שמות כב, כח), וְנֶאֱמַר: "וְהָיָה כִּי יַצְעַק אֵלַי,

ביאורים

הדיוק הוא מן המלה "לו" (שהיא לכאורה מיותרת), שאפילו אם אינו מתכוון
באמת לנגוש את הלוה ולדחוק, מכל מקום אסור לעשות כן, כיון שללוה
נראה כאילו מתכוון המלוה לנגשו ומתבייש בכך (מהר"ם שיף). 45. לֹא
תַעֲנִין. אף שבכתוב הזכר האיסור רק לגבי אלמנה ויתום, כבר כתב במכילתא
(הובא ברש"י על הפסוק) שהוא הדין לכל אדם - שאסור לענותו, ולא נקט
הכתוב 'אלמנה ויתום' אלא לפי שדיבר הכתוב בדבר הרגיל להיות, לפי
שיתומים ואלמנות הינם חלשים מבלי עוזר ותומך, ודבר מצוי הוא לענותם.
46. וְלֹא תוֹנוּ וְגו'. כאן הוזכר על אונאת דברים, דהיינו שלא יצער את חבירו
בדיבורים, ולא יציע לו עצה רעה העלולה לגרום הפסד לחבירו, והוא מתכוון
בה להנאת עצמו לפי שהיא עשויה להביא רווח ותועלת לפי דרכו והנאתו של
יועץ (רש"י). 47. לְעֵנִי הָעֲבוֹט. נאמר בתורה בענין משכון שנותן הלוה למלוה
להבטחת חובו, שאם קבל המלוה מהלוה משכון בגד שהלוה צריך להשתמש
בו בשעות היום (שנקרא כסות יום), חייב הוא להחזיר ללוה את הבגד לכל
שעות היום כדי שיוכל להשתמש בו, ורק לשעות הלילה יקח את הבגד בתורת
משכון. 48. אִם חָבֵל תַּחֲבֹל וְגו'. אם תקח משכון את הבגד של חברך (שהוא
צריך ללבושו ביום), עד שתשקע השמש תחזיר אותה לו (כלומר, עליך
להחזיר לו ביום, כדי שיוכל ללבושו, ובערב - לאחר שתשקע השמש - לקחת
חזרה). 49. וְהָיָה כִּי וְגו'. הסיבה שחייב להחזיר לו את 'כסות יום' לכל שעות
היום - כתבת התורה - כִּי זֶהוּ הַבְּגָד הַיָּחִיד שֶׁלֹּא לְכִסּוֹת אֶת עוֹרוֹ, וְאִם לֹא
תחזיר לו את המשכון והוא יציע אלי על צערו, אני אשמע את צעקתו "כי
חנן אני", כלומר, אף אם בדין אין זה מגיע לו, אשמע תפלתו ואתן לו מתנת
חיים.

ארחות שער האכזריות צדיקים

וְשִׁמְעֵתִי כִּי חֲנוּן אָנִי (שם שם, כו),
וְנֹאמֶר: "וְגַר⁵⁰ לֹא תִזְנֶה וְלֹא
תִלְחָצֶנּוּ" (שם כב, כ).

גם מן הבהמה⁵¹ ירחיק אכזריות,
בדבתיב⁵² יודע צדיק נפש
בהמתו (משלי יב, י) שלא להטריחה

ד. גם מן הבהמה ירחיק
אכזריות. אמנם
רחמנות אמינית על
בעלי-חיים היא רק
כאשר זה נובע מכח
ציורי התורה, אבל כשזה
מגיע מנטיה אנושית
גרידא, עלולה מידת
"החסד והרחמנות"
המזויפת להביא
לתהום של התנכרות

ואכזריות נוראה, כפי מה שאמרו חז"ל על הפסוק "כי גם את בניהם ואת
בנותיהם ישרפו באש" (דברים יג, לא) - 'גם' לרבות אבותיהם ואמותיהם. אמר
רבי עקיבא, אני ראיתי גוי שכפתו לאביו לפני כלבו (-קשר את אביו בפני
הכלב שלו כדי שיאכלנו) ואכלו. (רש"י בשם הספרי). בספרי מוסר ביארו, כי
מעשהו של נכרי זה, שהאכיל את כלבו הרעב בבשר אביו, נבע לבטח מתוך
רגש 'הומאניזם טהור' כלפי כלבו החביב שהיה שרוי ברעב, והדבר ציערו ונגע
ללבו יותר מחיי אביו. לאור האמור, הוסיפו לפרש את מאמר הכתוב (משלי
יב, י): 'יודע צדיק נפש בהמתו - ורחמי רשעים אכזרי'. כלומר - הצדיק, היודע
את נפש בהמתו והחושש לצער בעלי חיים מכח ציורי תורתנו הקדושה, הוא
היודע כיצד לחוס ולרחם עליה, אולם 'רחמי רשעים' - 'רחמנותם' של
הרשעים על בהמתם - אכזריות יש בה, וסופה רצח ואבדון!

וכן בספר "חיי עולם" (ח"ב פ"י) אחר שהביא גמרא הנ"ל, כתב: "משמעות
הדברים שהכלב לא היה עבודה זרה של נכרי זה, רק סתם, למען מזונות כלבו
כפתו לאביו והאכילה לכלבו. וברור, שהרוצח הזה תירץ את מעשיו, שעשה
מתוך רחמנות על כלבו, שלא יסבול חרפת רעב, ומתוך אחריות מלאה
הרובצת עליו, על אספקת מזונות כלבו".

ביאורים

50. לא תזנה ולא תלחצנו. אסור לצערו בדברים ולא ללחוץ אותו בכסף
(אסור לגזול את ממנו). 51. ירחיק אכזריות. שלא יתאכזר אליה. 52. יודע
צדיק וגו'. הצדיק משגיח אפילו בצערה של בהמתו.

עיונים

ה. צער בעלי חיים
דאורייתא. בצווי
התורה "לא תחרוש
בשור ובחמור יחדיו"
(דברים כב, י), נלמד
כיצד התורה דואגת על
צערה הקל ביותר של
הבהמה כדלהלן:
בטעם המצוה נאמרו
כמה ביאורים: א.

53. יותר מדי ושללא ירעיב אותה. וכן
בתיב: "כי תראה חמור שנאך
54. רביץ תחת משאו 55. וחדלת מעיב
לו, 56. עיב תעזב עמו" (שמות כג, ה).
ואמרו רבותינו: **צער בעלי-חיים**
ראורייתא (כ"מ לב, כ). ואם אתה

בידעת זקנים" מבעלי התוספות וכן ה"בעל הטורים" כתבו, לפי שהשור
מעלה גרה ולועס תמיד, והחמור אינו מעלה גרה, וכשיראה או ישמע
החמור את השור מעלה גרה, יהיה סבור כי השור אוכל והוא מתענה ויהיה
לו צער, לכן אסרה התורה - "לא תחרוש בשור וחמור יחדיו". ב. ה'אבן עזרא'
כתב: הקב"ה חומל על כל מעשיו, וכיון שאין כח החמור ככוח השור לסחוב
כמוהו - צריך החמור להתאמץ מעל לכוחותיו, לכן ציוותה התורה לא
לחרוש בהם ביחד. ג. "החינוך" (מצוה תק"ג) כתב: טעם מצוה זו, מפני צער
בעלי חיים, כי ידוע שיש למיני הבהמות והעופות דאגה גדולה לשכון עם
שאינם מינן, וכל שכן לעשות עמהן מלאכה, וכמו שאנו רואים בעינינו
באותן שאינן תחת ידינו - כי כל עוף למינו ישכון, וכל הבהמות ושאר המינים
גם כן ידבקו לעולם במיניהם. [וכל חכם לב יקח מזה מוסר, שלא למנות שני
אנשים לעולם בדבר מכל הדברים שהיו רחוקים בטבעם ומשונים
מהנהגתם, כמו צדיק ורשע, נקלה ונכבד, שאם הקפידה התורה על הצער
שיש בזה לבעלי חיים שאינם בני שכל, כל שכן בבני אדם אשר להם נפש
משכלת לדעת יוצרם].

ביאורים

53. יותר מדי. שלא יעבידה יתר על המידה. 54. רובץ. שוכב תחת משאו
(שנפל מכובד משאו). 55. וחדלת מעיב לו. האם תחשוב להמנע מלעזור לו?
(מפני שהוא השונא שלך). לא! אלא עזוב... 56. עיוב תעזוב עמו. מחוייב אתה
לעזור לו לפרוק את המשא ולהקים את החמור. 57. דאורייתא. כלומר, הדין
שאסור לצער בעלי חיים ויש למנוע מהם צער, הוא מן התורה.

איש⁵⁸ יראוי ואימתך מטלת על
הקבירות, ומה שתצוה עליהם
יראים⁵⁹ להשיב פניה, הזהר בק
מאד⁶⁰ שלא להקביר עליהם
חמשא, ואפלו להחם צפחת המים
או לצאת בשליחות אל רחוב העיר
לקנות רק כפר לחם. ועל זה נאמר
בתורה: "ובאחיכם בני ישראל איש
באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא
כה, מו); ובה הזהרנו, שלא יעבד
אדם בתבירו עבודה קשה, ולא יצוה
עליו אלא דבר שעושה פרצונו
ומדעתו. ועבדו הפנעני מתר לעבד

ו. שלא להקביר עליהם
חמשא. כיון שהם
מפחדים או מתביישים
מלהשיב פניה, על כן
אסור להם לעשות
לעשות קטנה או גדולה
(שהרי הם מוכרחים
לעשות הדבר מחמת
פחד או בושה), אלא אם
הנך יודע שהם רוצים
לעשות הדבר גם בלי
ציוויך. או אם זה
לתועלתם, כי בזה אף
שעושים מחמת הכרח,
מכיון שהוא תועלתם
מותר, כי כל האיסור
הוא רק אם משתעבד בו
לטובת עצמו (עפ"י
שע"ת ג, ט).

בו בפרך, אף-על-פי-כן מדת חסידות היא להיות רחמן,
ולא יקביר על עליו ולא יבזהו⁶¹ לא פיר ולא בדרים,
לעבודה מסרו התוב, ו⁶² ולא לבשת (גרה מו, א). וידבר
עמו בנחת אף בשעת מריבה, וישמע⁶³ בטענותיו. וכן

ביאורים

58. יראוי. שבני אדם מפחדים ממך. 59. להשיב פניה. לסרב לבקשתך.
60. שלא להקביר עליהם חמשא. שלא יטריחם בבקשות וציווים. 61. לא ביד.
שלא יכה אותו וכדומה. 62. ולא לבושת. "לעולם בהם תעבודו" (ויקרא כה
מו), לעבודה נתתי לכם זכות בהם, אבל לא לבייש אותם. 63. בטענותיו. את

אמר איוב: "אם אמאם משפט עבדי ואמתי ברם
עמדי. ומה אעשה כי יקום אל, וכי יפקד מה אשיבנו.
הלא כבטן עשני עשהו, ורכננו ברחם אחד" (איוב לא, יג-טו).
חקמים הראשונים היו נותנים לעבד מכל תבשיל ותבשיל⁶⁵
שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבחמות והעבדים⁶⁶
לסעודת עצמן (ברכות מ, א), שהרי הוא אומר: "הנה
כעני עבדים⁶⁷ אל יד אדוניהם, כעני שפחה אל יד
גברתה, כן ענינו אל ה' אלהינו עד שיחננו" (תהלים קכג, ב);
והחסיד הקדים ונתן לעבדו מכל תבשיל ותבשיל קדם
שאכל הוא,⁶⁸ ובזכות זה הקדים אליהו לדבר עמו (כתובות

ביאורים

טענותיו. 64. אם אמאם וגו'. איוב מתאר את יחסו הטוב עם עבדיו, וכך אומר:
האם מאסתי משפט עבדי ואמתי בעת היה להם ריב ודין עמדי, וכי לא קרבתי
עמהם למשפט אף כי ידי משלה עליהם? כי אמרתי אם אין בהם הכח לעמוד
נגדי, אבל מה אעשה כאשר יקום אל-ה לנגדי וכאשר יפקוד עלי העון הזה מה
אשיב לו. וכי הוא נופל וגרוע ממני, הלא מי שעשה אותי בבטן אמי עשה אותו
בבטן אמו, ואת כולנו הכין ברחם אחד הוא רחם חוה אשר היתה אם כל חי,
ואם כן אנשים אחים אנחנו (מצודת דוד). 65. שהיו אוכלים. היו מאכילים את
העבד מכל מין ומין בשעת הגשתו, ולא הצריכוהו לחכות עד סוף הסעודה.
66. לסעודת עצמן. כמבואר בברכות (מ): "אסור לאדם שיאכל קודם (-לפני)
שיתן מאכל לבהמות, שנאמר (דברים יא טו) 'ונתתי עשב בשדך לבהמתך',
והדר (-ואחר כך): 'ואכלת ושבעת'". ע"כ. וכשם שהקב"ה מספק צרכי
הבהמות לפני צרכי האדם, גם אנחנו חייבים להדמות לדרכיו ולעשות כן
(פירוש הרשב"ץ). 67. אל יד אדוניהם. המצפות מאדונייהם שיתנו להם
מבוקשם, ואינם חדלים מלצפות עד אשר יתן להם. 68. ובזכות זה. שמנע צער
מהעבד, כי אם היה מאחר מלהאכיל את העבד עד אחר שיאכל הוא, הרי

ארחות שער האכזריות צדיקים

סא, א). התורה אָמַרה: "וְאֶהְיֶה לְרֹעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח), וְכָל שֵׁשׁ בּוֹ מִדַּת הָאֲכֻזְרִיּוֹת רָחוּק מְאֹד מִזֶּה. הָאֲכֻזְרִי אֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת⁶⁹ נוֹחָה הַיָּמֵנוּ, וְאֵין חֲנוּ נְטוּי בְּעֵינֵי הָעוֹלָם. וְאֶפְלוּ בְּמָקוֹם תּוֹכְחָה הַזֶּהֱרֵנוּ שְׁלֹא לְהוֹכִיחַ חֲבֵרוֹ בְּאֲכֻזְרִיּוֹת, בְּדַכְתִּיב: "הוֹכִיחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו"⁷⁰ חֲטָא" (שם יט, יז) פִּירוּשׁ, אֵל תּוֹכִיחֵהוּ בְּחֻזְקָה וּבְאֲכֻזְרִיּוֹת לְבִישׁוֹ וּתְקַבֵּל עָלָיו חֲטָא.

עַד עֵתָה סִפְרָנוּ רַעַת הָאֲכֻזְרִיּוֹת, אַךְ⁽¹⁾ יֵשׁ מְקוֹמוֹת שְׁצִרִיךְ לְהִגֵּה

ולמלטו מכל צרה וצוקה (בזמן שאין מי שיפקח עליו)? ובספר 'ברכת פרי' (פרשת בשלח) כתב לבאר דבר זה, שנראה לומר בענין

ביאורים

ז. יש מקומות שצריך לנהוג באכזריות כנגד הרשעים. אמרו חז"ל (סנהדרין צב): "כל אדם שאין בו דעת אסור לרחם עליו, שנאמר "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו" וכו', ואמר רבי אלעזר כל הנותן פתו למי שאין בו דעה, יסורים באין עליו". והדברים צריכים ביאור, הרי אפילו על בהמה ושאר בעלי חיים מצווה לרחם וכמו שאמרנו בב"מ (פה) שאמר רבי לאמתו: "שבקיה, ורחמיו על כל מעשיו כתיב", וכל שכן על אדם שאין לו דעת כגון תינוק, ודאי שמצווה לרחם עליו, לעזור

העבד כשנותן המאכלים לפניו הוא רואה את המאכלים ומתאוה ומצטער (ופעמים יש הרבה אורחים וצעריו רב).⁶⁹ נוּחָה הַיָּמֵנוּ. שאינו מקובל ואהוב על הבריות.⁷⁰ חֲטָא. וביאור הפסוק הוא כך: אל תוכיח אותו בצורה כזאת שתצטרך לשאת חטא בגללו (משום שביישת אותו). [כלומר, לבייש אדם מישראל זו עבירה, והעושה כן נושא על עצמו חטא, ועל כן אסור לעשות זאת אפילו כשעוסק במצות תוכחה].

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

עיונים

הזה שני גדרים אמיתיים. א) רחמנות היא רק במה שלא חייבה התורה את האדם ליתן. כגון אם הוא עני, הרי חייבה תורה לכל ישראל להחזיק בידו ולתת לו די מחסורו. וכן השבת אבידה ופריקה וטעינה וכל כיוצא בזה, אין העושה נקרא מרחם אלא עושה מה שחייב לעשות. וזה ודאי שחייבים לעשות לכל אדם, ואפילו למי שאין בו דעה. וגם לאדם בעל מידות קשות ורעות. (שכל זמן שהוא בכלל 'אחיק' חייבים לעשות לו כמו לשאר עניים שבישראל). אבל ענין רחמנות המדובר כאן הוא לתת לו לפנים משורת הדין, דהיינו יותר ממה שחייבה התורה, וזהו מצד הרחמנות בלבד. ועל זה אמרו כל מי שאין בו דעת אסור לרחם עליו, והטעם כמו שיתבאר להלן.

זאת ועוד, מי שאין בו דעת כלל לא לטובה ולא לרעה וכגון ילד וכיוצא בזה, מצווה גדולה להטיב עמו ולרחם עליו בכל מה שהוא צריך. אבל הגמרא מדברת שם במי שאין בו דעת ורגש להכיר טובה למטיבים עמו ולהכניע עצמו מפניהם, אלא רגיל לבעוט בגאווה ובזו על המרחמים עליו, ומביט עליהם כעל נחותי דרגה הנכנעים לפני מעלתו, ובמקום להכיר יקרת לבבם של המרחמים עליו ובמעלת נדיבותם, הוא חושב בדמיונו שכל זה הוא חולשה מצד מרחמיו, שהם מוכרחים להטיב עמו וכי לכבוד הוא להם להיות מתומכיו (ובדמיונו מצויר כאילו זה מגיע לו באמת, וכמעט שקובע בליבו שהוא עושה טובה עמהם במה שהוא נאות לקבל מהן). והוא מתברך בלבבו לאמור הנה נפל לידו בר נש שאפשר למצוץ ממנו, וכבר הוא מצרפו לרשימה של משועבדיו.

התוצאות מהרחמנות על אדם כזה הינן רעות ורבות: א) מחזקים את גאוותו של זה, ובפרט שיתגאה בלבו על מטיביו. ב) הלא אינו מכיר טובה כלל וזוהי מידה רעה מאוד. ג) כדי להראות שהוא אינו נכנע כלל להכיר טובה, הוא משלם רעה תחת טובה ומעמיד פנים כאילו הוא נפגע מהם, וכאילו הדייכו את מנוחתו, וכידוע ליודעים, זוהי מידה מנוולת מאוד. ד) בהתנהגות כזו, הרי הוא מעורר קפידה גדולה אצל מטיביו, ונמצאו באים לידי שנאה תחת אהבה שהיתה ראויה לבוא על ידי מידת ההטבה. ה) בדרך כלל האדם הזה מוסיף ודורש בתוקף שיחזרו ויתנו לו ורוצה שיתנו לו דוקא כאשר בתחילה, ובדרך כלל גם בפעם השניה מרחמים עליו קצת אבל לא כאשר בתחילה והלה מתקצף כאילו גזלוהו כו', וסוף שדורש וחוזר ודורש עד שמסתלקים ממנו לגמרי, והוא נעשה שונא גמור למטיביו.

כל זה בא על ידי שריחמו על מי שאין בו דיעה להכיר טובה. ולכן אמרו חז"ל

**בְּאֶכְזָרִיּוֹת כִּנְגַד הָרָשָׁעִים, כִּדְרֹךְ
שְׁאֵמֵר אִיּוֹב: "וְאֶשְׁבֶּרָה מִתְּלַעְזוֹת
עוֹלָם, וּמִשְׁנֵי אֲשִׁלֵּךְ טָרֶף" (איוב כט,
יז), וְכִמּוֹ שְׁאֵמֵרָה הַתּוֹרָה ⁷²לְהַמִּית
הָרָשָׁעִים וּלְהַלְקוֹתָם. וְכֵן אָמְרוּ
רַבּוֹתֵינוּ: מִי שְׁאִינוֹ רוֹצֵה לַעֲשׂוֹת
סֶכֶךְ וְצִיצִית לְטַלִּיתוֹ וּמְזוֹזָה
לְפֶתָחוֹ, ⁷³מִכֵּין אוֹתוֹ ^(ח)עַד שֶׁתֵּצֵא**

שאסור לרחם על כיוצא
בזה כי תוצאותיו הם
צרות רבות ורעות וכפי
שנתבאר. ואפשר שזה
גם מה שאמרו שיסורים
באים עליו (על המרחם
למי שאין בו דעה),
דהיינו יסורים של
תשלום רעה תחת
טובה, ושל קטטות
ושנאה כבושה וכנ"ל.
עכ"ל.

ח. מכין אותו וכו'.

נחלקו האחרונים אם כפייה על המצוות הנזכרת כאן, מסורה דוקא לבית דין,
או אם היא נתונה ביד כל אדם (ראה קצוה"ח ג, א. ומשובב נתיבות שם.
נתיבות המשפט בביאורים שם סוף סק"א).

ביאורים

71. ואשברה וגו'. כאשר גזלו את האביונים - אומר איוב - הייתי עומד על
הגזלן ומשבר את שיניו אשר יאכל בהם את גזלת האביונים, והוצאתי את
הטרף מבין שיניו. רוצה לומר, התשתי כוחם והוצאתי את הגזלה מתחת ידם
(מצודת דוד). 72. להמית הרשעים. בבית-דין ממיטים את עובר עבירה
המחוייב באחת מארבע מיתות ב"ד, או להלקותם ארבעים מלקות לעובר על
לאו דאורייתא. [וכן להלקות 'מכת מרדות' למי שנחייב מלקות מדרבנן].
73. מכין אותו וכו'. כלומר, כל זמן שיש בידו לעשות מכים אותו בלא גבול,
עד שיקבל עליו לעשות (רש"י). אמנם כשאין בידו לעשות, כגון שעבר זמן
המצוה, או שנחלש מדי, שוב אין מכין אותו. כי הכאה זו אינה ענין עונש, אלא
תכליתה להכריחו לקיים את המצוה, וכל שתמה האפשרות שיקיים, שוב אין
טעם להכותו (שטמ"ק, חת"ס ועוד). 74. עד שתצא נפשו. כתבו המפרשים
(הנ"ל) שאין פירוש "עד שתצא נפשו" כפשוטו, לומר שאפשר להורגו [כי כפי
שהתבאר לעיל שהכאה זו אינה ענין עונש, אלא תכליתה להכריחו לקיים את
המצוה], אלא הכוונה היא שאפשר להכותו בלי שיעור.

**נִפְשׁוֹ (כתובות פו, א). וְכָל זֶה ⁷⁵צָרִיךְ אֶכְזָרִיּוֹת, ⁷⁶לְרַדֵּף
הָרָשָׁעִים ⁷⁷וּלְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם לְהַחְזִירָם לְמוֹטָם. וְצָרִיךְ
לְהִיּוֹת אֶכְזָרִי בְּדִין, שֶׁלֹּא יִרְחַם עַל קְרוֹבָיו וְאוֹהְבָיו ⁷⁸וְעַל
הַדְּלִים, אֶךְ צָרִיךְ לִפְסֹק עֲלֵיהֶם הַדִּין. וְעוֹד אָמְרוּ
רַבּוֹתֵינוּ: בְּמִי אֲתָה מוֹצֵא ⁷⁹דְּבָרֵי-תּוֹרָה? בְּמִי שְׁמֹשִׁים
עֲצָמוֹ אֶכְזָרִי עַל בְּנָיו ⁸⁰כְּעוֹרֵב, כִּמּוֹ רַב אֲדָא בַּר מִתְנָא,
שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לְבֵית-הַמִּדְרָשׁ, וְאֵמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ: ⁸¹לִדְרֹךְ
מָה אַעֲשֶׂה לָּהֶם? וְהַשִּׁיב לָּהּ ⁸²אֵיכָא קוֹרְמִי (ירקות)**

ביאורים

75. צריך אכזריות. כלומר, לדברים אלו צריך להתאכזר ולא לרחם עליהם.
76. לרדוף הרשעים. כדי למונעם מלחטוא. 77. ולהכביד עליהם. דהיינו
להשתעבד בהם ולהטיל עליהם עבודות שונות, וכל זה במטרה כדי להחזירם
למוטב. 78. ועל הדלים. ככתוב (שמות כג ג): "ודל לא תהדר בריבוי", ופירש
רש"י (שם): לא תחלוק לו כבוד לזכותו בדין ולומר הואיל ודל הוא אזכנו, ועל
ידי כך אכבדנו, שכן אם יצא חייב בדין ולא יהא לו שלם יתבזה. 79. דברי
תורה. ידיעת התורה בהפלגה רבה. 80. כעורב. בגמרא שם מובא דרשת רבא
על הפסוק (שה"ש ה, יא) "קווצותי תלתלים, שחורות כעורב". כאומר,
ש'תילי תילים' (-ערימות על גבי ערימות) של הלכות ימצאו אצל מי שנוהג עם
בניו הנהגת העורב שחור הפנים, המתאכזר על בניו. [ביחסו אל בניו נודע
העורב כאכזרי שמבין העופות, כמו שכתוב (תהלים קמז ט): "נותן לבהמה
לחמה, לבני עורב אשר יקראו". והיינו, שהעורב אינו מספק מזון לבניו כמו
שעושים שאר העופות, אלא מניחם, והם קוראים ומבקשים אוכל, עד
שהקב"ה מרחם עליהם ומזמין להם יתושים שנכנסים לתוך פיהם (רש"י
תהלים שם)]. רבא מלמד שרק מי שמתעלם מכל צרכי העולם הזה כדי לעסוק
בתורה, וסומך על ההשגחה העליונה לפרנסת משפחתו, יוכל להגיע
למדרגות הרמות ביותר בידיעת התורה. 81. לידך מה אעשה להם. כלומר,
מה אתן להם לאכול. 82. איכא קורמי. יש ירקות הבר הגדלים באגם. כלומר,

בְּאִנְיָא (עירובין כב, א). כִּי זֶה דְּבָר בְּרוּר: הַמֵּרַחֵם עַל בְּנָיו⁸³ יוֹתֵר מִדִּי, מִתּוֹךְ כֶּף חוֹשֵׁב לְהַרְוִיחַ⁸⁴ מָמוֹן, וְלֹא יַחֲוֹשׁ אִיךָ יָבוֹא לוֹ הַמָּמוֹן, בְּאִסּוּר אוֹ בְּהִתֵּר, כִּי⁸⁵ הֶאֱהָבָה מְקַלְקֶלֶת הַשְּׁוֹרָה. וְגַם מִתּוֹךְ הַטְּרִידָה שֶׁהוּא מוֹרֵחַ יוֹם וְלַיְלָה לְהַמְצִיא מְזֻזָּנוֹתָם וְצָרָכָם בְּרוּחַ, מִתּוֹךְ כֶּף הוּא⁸⁶ בָּטֵל מִדְּבָרֵי-תוֹרָה, כִּי יַעֲשֶׂה עֲסָקָיו עֶקֶר, וּמִתּוֹךְ כֶּף כָּל מַעֲשָׂיו⁸⁷ מְבַלְבָּלִים.

וְצָרִיךְ לַחֲיוֹת אֲכֹזְרֵי עַל הָרָשָׁעִים, שֶׁלֹּא לָרַחֵם עֲלֵיהֶם. וְאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: כָּל מִי שֶׁנַּעֲשֶׂה רַחֲמָן⁸⁸ בְּמִקּוֹם אֲכֹזְרֵי, סוֹף שֶׁנַּעֲשֶׂה אֲכֹזְרֵי בְּמִקּוֹם רַחֲמָן (קהלת רבה ז, לג). וְכֵן תִּמְצָא בְּשָׂאוֹל הַמֶּלֶךְ, בְּשִׁבְלֵי שָׂרָחָם עַל אָנָּה, יֵצֵא

ביאורים

לכִּי וּבִיָּאִי לָהֶם אוֹכֵל מִן הַהֶפְקֵר. 83. יוֹתֵר מִדִּי. וּמִתּוֹךְ כֶּךָ נֹתֵן לָהֶם כֹּל חֶפְצָם הֵן בְּדַבְרֵי מֵאֵל וְהֵן בְּמַלְבוּשִׁים. 84. מָמוֹן. חַיִּיב הוּא לַהֲרוִיחַ הֶרְבֵּה כֶּסֶף בְּכַדִּי לִמְמֹן אֶת הוֹצָאוֹתָיו הֶרְבִּים. 85. הֶאֱהָבָה מְקַלְקֶלֶת הַשְּׁוֹרָה. הֶאֱהָבָה עֲשׂוּיָה לְשִׁבְשֵׁב וּלְשִׁנוֹת אֶת הַסֹּדֵר הָרָגִיל, שֶׁמִּתּוֹךְ חִיבָתוֹ לְבָנָיו יִשְׁנֶה אָדָם אֶת מִנְהַגוֹ. 86. בָּטֵל מִדְּבָרֵי תוֹרָה. אֵיךְ שֶׁהֶעֱסֵק מוֹכֵרָח הוּא לְאָדָם לְצוּרֵךְ פֶּרֶנְסָתוֹ (-הַשְׁגַּת צָרְכֵי חַיִּיו), מִכֹּל מִקּוֹם רִיבּוֹי הֶעֱסֵק אִינוֹ מוֹכֵרָח שִׁיחִיה כֹּל כֶּךָ גָּדוֹל עַד שֶׁלֹּא יֵיחַ לוֹ מִקּוֹם אֶל עֲבוֹדָתוֹ (-עֲבוֹדַת-ה' שֶׁהוּא מַחֲוִיב בָּהּ). (מַסִּילַת יִשְׂרָאֵל פ"ה). 87. מְבַלְבָּלִים. כִּי אִינוֹ רוֹאֶה בָּהֶם הַצִּלְחָה, כִּמְבוֹאֵר בְּמַסְכַּת בְּרִכּוֹת (לה:). "בֹּא וְרֹא, שֶׁלֹּא כְדוּרוֹת הָרָשָׁעִים דּוֹרוֹת הָאֲחֵרוֹנִים. דּוֹרוֹת הָרָשָׁעִים עָשׂוּ תוֹרָתָם קֶבֶעַ וּמִלֵּאכְתָּן עֲרֵא, וְזוֹ הוּא נִתְקִימָה בִּידָן, דּוֹרוֹת הָאֲחֵרוֹנִים שָׁעֲשׂוּ מִלֵּאכְתָּן קֶבֶעַ וּתוֹרָתָם עֲרֵא, וְזוֹ הוּא נִתְקִימָה בִּידָן". 88. בְּמִקּוֹם אֲכֹזְרֵי. בְּמִקּוֹם שֶׁרָאִיו לוֹ לַחֲיוֹת אֲכֹזְרֵי.

מִמֶּנּוּ הָמָן שֶׁנַּעֲשֶׂה מִצַּר⁸⁹ לְיִשְׂרָאֵל. גַּם יִהְיֶה אָדָם אֲכֹזֵר⁹⁰ עַל גּוֹפוֹ, לְטִרְחַת תְּמִיד לַעֲשׂוֹת רִצּוֹן הַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, וְלֹא יִרְחֵם עַל גּוֹפוֹ⁹¹ לַעֲדֹן אוֹתוֹ⁹² וְלִילֵךְ בְּשִׁרְיָרוֹת לָבוֹ, אֵיךְ יִתְאֲכֹזֵר עַל עַצְמוֹ לִכְפֹּת אֶת יָצְרוֹ הָרַע^(ט) לַחֲיוֹת⁹³ חַיִּי צַעֵר וְלַעֲסֵק בְּתוֹרָה וּלְקַיֵּם הַמִּצְוֹת אֵיךְ

ט. לַחֲיוֹת חַיִּי צַעֵר וְלַעֲסֵק בְּתוֹרָה וכו'. בְּמַסְכַּת אָבוֹת (פ"ו מ"ד) אִמְרוּ: כֶּךָ הִיא דְרָכָה שֶׁל תוֹרָה (אֵיךְ אִם עֲנִי אֶתָּה אֲשֶׁר) פֶּת בְּמַלְחָה תֵּאֱכַל (-לֵלָא לִפְתֵּן וּפִירוּת), וּמִיָּם בְּמִשׁוּרָה (-בְּמִדָּה מִצְמוּצָמָת) תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישֹׁן (לֵלָא כְרִים וּכְסֻתּוֹת), וְחַיִּי צַעֵר תַּחֲיָה (-בְּשֶׁאֵר עֲנִינֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, מִכֹּל מִקּוֹם)

ובתורה אתה עמל (-אל תמנע מלעסוק בתורה)."

בעירובין (נד). מְבוֹאֵר שֶׁתְּלַמֵּיד חָכָם שְׂאִינוֹ מִקְפִּיד עַל הַתַּעֲנוּגִים, אֵלֹא אוֹכֵל

ביאורים

89. לְיִשְׂרָאֵל. ה' צִוָּה עַל שְׂאוֹל לְהִילָחֵם בְּעַמְּלֵק וּלְהַשְׁמִידוֹ, אוֹלָם שְׂאוֹל רִיחָם עַל אֲנֵךְ מֶלֶךְ עַמְּלֵק וְלֹא הִרְגוּ (רָאֵה שְׂמוּאֵל-א טו, ב - ט). וְאֵיךְ עַל פִּי שְׂמוּאֵל עֲצָמוֹ הִרְגוּ לְאַחֵר מִכֵּן (רָאֵה שֵׁם, לג), מִכֹּל מִקּוֹם בְּאוֹתוֹ לַיְלָה שֶׁהָיָה אוֹתוֹ שְׂאוֹל בֹּא אֲנֵךְ עַל שִׁפְחָה אַחַת וּמִזֶּה נִוְלַד הָמָן שֶׁהָיָה מִצַּר לְיִשְׂרָאֵל. 90. עַל גּוֹפוֹ. שֶׁלֹּא יַעֲדֹן אֶת עַצְמוֹ תַּעֲנוּגֵי עוֹלָם-הַזֶּה, אֵלֹא יַצַּעֵר גּוֹפוֹ וְיַעֲמוֹל בּוֹ לְעִבּוּדַת ה'. וְכִמּוֹ שְׂאִמְרוּ חז"ל (סְנֵהֲדִין טז): "כּוֹלְהוּ גּוֹפֵי דְרוּפְתָקִי נִינְהוּ (-כֹּל הַגּוֹפִים נִבְרָאוּ לְעַמֵּל), טוֹבִי לְדוֹכִי, דְּהוּי דְרוּפְתָקִי דְאוּרִיָּתָא (-אֲשֶׁרֵי מִי שֶׁזֹּכֵר שִׁיחָה עֲמָלוֹ בְּתוֹרָה)". 91. לַעֲדֹן אוֹתוֹ. כִּי בִקְשַׁת תַּעֲנוּגֵי הַגּוֹף הוּא מִן הַמַּפְרִיעִים לְהַשְׁגַּת הַתּוֹרָה, כִּמְבוֹאֵר בְּמִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא (פֶּרֶשׁת נח, ג) הַדּוֹרֵשׁ אֶת הַפֶּסֶק הַנֶּאֱמָר בְּאִיּוֹב (יא, ט): "וְלֹא תִמְצָא (הַתּוֹרָה) בָּאָרֶץ הַחַיִּים". וְכִי בָאָרֶץ הַמֵּתִים תִּמְצָא? אֵלֹא שֶׁלֹּא תִמְצָא תוֹרָה שֶׁבֶעַל פֶּה אֲצֵל מִי שֶׁבִּקֵּשׁ עוֹנֵג הָעוֹלָם, תִּאֲוָה וְכִבּוּד וְגִדּוּלָה בְּעוֹלָם הַזֶּה, אֵלֹא בְּמִי שֶׁמִּמֵּית עַצְמוֹ עֲלֵיהָ, שְׂנֵאֲמֹר (בְּמִדְבָר יט יד): "זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֵלֶּה". 92. וְלִילֵךְ בְּשִׁרְיָרוֹת לָבוֹ. לְהַתְנַהֵּג כְּפִי מִה שֶׁלְבוֹ רוֹאֶה לַעֲשׂוֹת. 93. חַיִּי צַעֵר. בְּעֲנִינֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְעַם כֹּל זֶה לֹא יִמְנַע מִלַּעֲסוֹק בְּתוֹרָה

ארחות שער האכזריות צדיקים

אם הדבר כבר עליו מאד. ולא יהיה אכזרי על עצמו יותר מדי⁹⁴ לקלקל גופו, אך יתפש מדה בינונית.

ואתה בן אדם⁹⁵ עין על עצמך ותתרחק מן האכזריות, אך תרחם על עניים ואביינים, ויהיו⁹⁶ עניים בני ביתך. ונתן לך רחמים ורחמך והרבה⁹⁷ (רחמים יג, יח) כל המרחם על הבריות,^(*) מרחמים

עיונים

בשר כמות שהוא ללא תבלין, וכן אינו רודף אחר שאר תענוגי העולם או תלמודו מתקיים בידו (עיי"ש ברש"י ד"ה שמסרחת, בפירושו הראשון). ובתוספות כתובות (קד. ד"ה לא) כתבו בשם המדרש: "עד שאדם מתפלל שיכנסו דברי תורה לתוך גופו, יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו".

וז"ל הרמב"ם (פ"ג מהל' ת"ת הי"ב): אין דברי

תורה מתקיימין... באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה, אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן שנת לעיניו לעפעפיו תנומה. אמרו חכמים דרך רמז 'זאת התורה אדם כי ימות באהל', אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמה... ועוד אמר (שלמה) 'אף חכמתי עמדה לי', חכמה שלמדתי באף עמדה לי. ושם (ה"ט) כתב: דברי תורה אין נמצאים... אלא בדכא... ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו. ובה"ו כתב: ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת.

י. מרחמים עליו מן השמים. הרמ"א (יור"ד רמז, ג) מעיר: יש לאדם לשים לב

ביאורים

ובקיום המצוות. ⁹⁴ לקלקל גופו. על ידי שימנע מלתת לגוף את הדברים ההכרחיים לקיומו. ⁹⁵ עין על עצמך. התבונן בכוחות נפשך ובמעשיך, אם יש בהם משהו ממידת האכזריות הרעה. ⁹⁶ עניים בני-ביתך. אם צריך אתה שישמשוך, אל תקח עבדים ושפחות מאומות העולם, אלא תכניס לביתך עניים ודלים מבני ישראל שיאכלו מלחמך כבני ביתך ויחסו בצילך, ויחשב לך לצדקה (רש"י, רמב"ם, רבינו יונה).

עיונים

שהוא מבקש את פרנסתו כל שעה מאת הקב"ה; וכמו שהוא מבקש שהקב"ה ישמע את שועתו, כך הוא ישמע לשועת העניים. בביאור הגר"א מביא לכך מקור מן הפסוק (משלי כא, יג): "אטם אזנו מזעקת דל, גם הוא יקרא ולא יענה".

ברמב"ם (פ"ט מהל' עבדים ה"ח) כתב: אבל זרעו של אברהם אבינו וכו' צדיקים ורחמנים

ארחות שער האכזריות צדיקים

עליו מן השמים (שבת קנא, ב). לכן אל תסלק מעליך הרחמים, אך השמר ממודת אכזריות. ואמר שלמה: "פן תתן לאחרים הורף, וישנתך לאכזרי" (משלי ה, ט).

והזהר מן הנקמה היוצאת מן האכזריות. אך אם תרצה להנקם מאוייביך, תוסיף מעלות טובות ותלך בדרך ישרים, ובזה תנקם

על הכל וכו', וכמידותיו של הקב"ה שציונו להידמות בהם, והוא אומר ורחמיו על כל מעשיו וכו', וכל המרחם מרחמים עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך וגו', עכ"ל. והטעם בזה הוא, משום שהקב"ה מודד לאדם מידה כנגד מידה, וכמו שביאר ענין זה במסילת ישרים (פרק י"ט): וזה פשוט, כי הקב"ה מודד מידה כנגד מידה, כדאיתא בגמרא סנהדרין (צ). ומי שמרחם ועושה חסד עם הבריות - גם הוא בדינו ירחמוהו וימחלו לו עוונותיו בחסד, שהרי מחילה זו דין הוא, כיון שהוא כנגד מידתו, והוא מה שאמרו ז"ל (ר"ה יז): "למי נושא עון? למי שעובר על פשע". ומי שאינו רוצה להעביר על מדותיו או אינו רוצה לגמול חסד - הנה הדין נותן שגם עמו לא יעשו אלא שורת-הדין. ראה עתה, מי הוא זה ואיזה הוא שיוכל לעמוד אם הקב"ה עושה עמו שורת-הדין, ודוד המלך מתפלל ואומר (תהלים קמא, ב): "ואל תבא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל ח"י! אמנם העושה חסד - יקבל חסד, וככל מה שירבה לעשות - כך ירבה לקבל! עכ"ל.

ביאורים

⁹⁷ וישנתך לאכזרי. שלא יעביר את שנותיו עם מדת האכזריות. (ראה עוד בפירוש רש"י שם).

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

משונאף, כי הוא מצטער על מדתך ועל שמך הטוב, ויתאבל בשמעו שמעך הטוב. אבל אם תעשה מעשים מכערים, אז ישמח שונאך על קלונך וחרפתך, והנה הוא מתנקם בך. ואם תרצה לרחם על בנך ועל קרוביך ולכבדם בבוד גדול, תעסק בתורה ובמעשים טובים ובגמילות חסדים,⁹⁸ וזה הדבר טוב להם מאד, שיתכבדו בך ולא ישאו עליך חרפה, ואין לך בוששה גדולה מזו ממי שאבותיו וקרוביו רשעים, כמו שאביו גנב וגזלן או שאר מעשים מפרסמים המגנים בעיני העולם, כל זרעו מגנה אחריו לדורי דורות, שיאמרו: אלו הן זרעו של אותו רשע. גם בעוון אבות בנים מתים, בדתים: "פקד עון אבת על בנים, על שלשים ועל רבעים לשנאי" (שמות כ, ה). ראה והבן, היש יותר אכזרי ממי שפגיו מתים בשביל חטאו?! ואין לך מרחם על פגיו יותר מן הצדיק, כי זכותו עומדת לאלף דור. אברהם עקד את בנו,¹⁰⁰ ונשבע הקדוש-ברוך-הוא לזכר הזכות ההיא לבניו לדורי

ביאורים

98. וזה הדבר טוב להם. בכת"י הגירסא: וזה הדבר כבוד גדול להם וטוב להם מאד. 99. פקד עון וגו'. זוכר את העברות של האבות ומעניש לבניו ולנכדיו ולגניזו כשהם אווזים מעשה אבותיהם בידיהם. כלומר, כשהם מוסיפים לחטוא אחר אבותיהם, כי אז נפרעין מהם הן על עוונות עצמם והן על עוון אבותם. 100. ונשבע הקב"ה וכו'. כנאמר בסוף פרשת וירא (בראשית כב, טז-יח).

עיונים

ארחות

שער האכזריות

צדיקים

דורות. ובשעה שחטאו ישראל בעגל, עמד משה רבנו, עליו השלום, בתפלה¹⁰¹ ואמר: "זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" (שם לב, יג) וכן¹⁰² שלמה "לחסדי דויד עבדך" (דה"ב ו, מב) ונענו. וכן אנו¹⁰³ מזכירים בכל יום זכות אבות. לכן תדע, (א) שאין

יא. שאין אכזרים כבעל-עבדות. ומצינו בחז"ל שאדם על ידי מעשיו משפיע אף על אחרים בין לטוב ובין למוטב. וכמו שכתב בספר 'חרדים' (פרק סו סעיף יג): "הואיל ונפש כל ישראל עצם אחד שנאמר "שבעים נפש", בהצדיק אדם נפשו - בכל ישראל יעשה רושם ובו יצדקו ויתהללו כל

זרע ישראל, וכן בהחטיא נפשו - בכל ישראל יעשה רושם, לכן תתעורר נפשך בכוונה גדולה לשוב בתשובה".

כמו כן מצינו - על מידת ההשפעה של תלמיד חכם על סביבתו - בדברי החזו"א (קובץ אגרות ח"ג ס"ב): "כשם שאברי האדם מתחלקים לפעולותיהם, עין רואה ואוזן שומעת, וידים עסקניות, כן העם כולו הוא כגוף אחד ואישים נפרדים בו, וכל איש צריך למלא את תעודתו. ואם היו בני תורה

ביאורים

101. ואמר וכו'. במסכת שבת (ל). מבואר שמשם אמר כמה תפלות לפני הקב"ה שלא ישמיד את בני ישראל, ולא נענה בכל תפלותיו. ורק לבסוף כשאמר "זכור לאברהם" וגו', פסוק המזכיר את זכות האבות, נענה הקב"ה ולא דבר שוב על השמדת העם כאשר דבר לפני כן (עיין שפ"א שם). 102. שלמה. כשבנה שלמה את בית המקדש, בקש להכניס את הארון לבית קדשי הקדשים. דבקו השערים זה בזה ולא יכלו לפתוח אותם כדי להכניס את הארון. אמר שלמה עשרים וארבעה רננות (-לשונות של תפילה, כגון רינה, תחינה, תפילה, בתפילתו) ולא נענה - שיפתחו השערים. פתח ואמר את הפסוק "שאו שערים" וגו', ועדיין לא נענה, כיון שאמר "זכרה לחסדי דוד עבדך", מיד נענה ונפתחו השערים (שבת, שם). 103. מזכירים. בתפילה. 104. זכות אבות. וזוכר חסדי אבות וכו'.

ארחות שער האכזריות צדיקים

אכזרים כבעלי עברות, כי בעוון¹⁰⁵ שנאת-⁽²⁾ חנם נחרב בית שני, וכל פרעניות באות לעולם בשביל עברות, כמו שאמרו רבותינו עליהם השלום: בעוון¹⁰⁶ חלה, אין ברכה¹⁰⁷ במכנם. בעוון פטול תרומה ומעשרות, השמים נעצרים. בעוון¹⁰⁹ עניי הדין רשמים על הרחוקים שאין העין הרואה מרגשת בהם לדקותם.

עמלים בתורה לאמיתתה, היו מצילים ילדים הרבה ואנשים הרבה מהרהורי עבירה וכפירה וכיוצא בזה, בשפע קודשם בהשתפך רוח טהרה בעולם. ובסביבות בעל תורה אמיתי הדבר ניכר לעינים, השפעה מרובה על אנשים הרבה, מה שכל השתדלות מעשית לא תשיגנה, וכמו כן יש

יב. חנם. לעיתים, מקורה של שנאת הלב הוא במידה המוגזגת של הגאווה. בעל מידה זו ישנא בלבבו כל אדם שלא ישמע לו להמשך אחרי רעיונותיו. שנאה כזו הנובעת ממקור הגאווה, היא הנקראת 'שנאת חנם', שכן היא אינה תוצאה של תחרות או ניגוד רצונות ואיננה נגרמת מסיבה כלשהי, אלא היא נוצרת מחוסר היכולת לסבול את עצם מציאותו של הזולת. השונא - ביהירותו כי רבה - אינו מוכן להכיר בכך שיש גם לחברו זכות קיום, ושרשאי אף הוא להביע דעה עצמאית (מכתב מאלוהיו ח"ב חודש אב עמ' 51).

ביאורים

105. שנאת חנם. שנאה ללא סיבה מוצדקת, שלא ראה בו דבר עבירה שיהא מותר לשונאו, ואף על פי כן שונאו (רש"י שבת לב: ד"ה שנאת חנם).
106. חלה. שאין מפורשים חלה מן העיסה. 107. במכנם. באוצרות היין והשמן (כלומר, האוצרות מתמטעים). 108. נעצרים. מלהוריד טל ומטר.
109. עניי הדין וכו'. עניי הדין - השחיית מתן פסק הדין על ידי השופטים שלא לצורך ולאחר שכבר הוברר להם הדין, דבר הגורם סבל מיותר לנידון. עיוות הדין - מתן פסק דין מעוות במידה. קלקול הדין - מתן פסק דין מוטעה מתוך שאינם מתונים לעיין בו כל צרכו.

עיונים

יג. שכל העולם נזון בזכות רבי חנינא בן דוסא. הצדיק הוא הצינור להמשיך השפע, כנאמר במשלי (י יא): "שפתי צדיק ירעו רבים". ופירש רש"י: "שרבים אוכלים בזכותו ובתפלתו". ובספר 'שבט מוסר' (פרק לט) כתב: "אם יש צדיק בעולם אזי אף על פי שאין השואל ראוי, מניחים לעבור השפע לירד בעבור הצדיק. שהצדיק גורם להמשיך מלמעלה שפע לכל שואל, ואף על פי שאינו ראוי". וב'יוסף תהלות' (תהלים סה, ה) כתב: "דודו שהצדיק בעולם הוא כמו צינור, שבו יורד השפע מלמעלה בזכותו, וממנו ישפע לכל העולם". וב'חסד

ארחות שער האכזריות צדיקים

ועיוות הדין וקלקול הדין ועיוון בטול תורה, ¹¹⁰ חרב ובזה ¹¹¹ רבה, ודבר ובצרת בא לעולם (שבת לב, ב; לג, א) וכן הרבה. ובאמת אלו הגורמים הפרענות המה אכזרים על עצמם ועל בניהם ועל אנשי דורם, והצדיקים הם רחמנים עליהם ועל בניהם ועל דורם, בדאמרינן, ⁽²⁾ שכל העולם נזון בזכות רבי חנינא בן דוסא (ברכות יז, ב). גם זה תשובה לעניים האומרים: במה נעשה טובה, הלא אין בידינו מאומה לתן צדקה לעניים. ואלו דברים של הכל הם, כי יכול לתן צדקה כמעשיו המזכים ובקיום המצוות, אשר יזהר בעבודת

לאברהם' (לזקנו של החיד"א, מעין רביעי נהר נו) כתב: "הצדיקים הם גומלים עמנו חסד, שהם דרך ותעלה וצינור להורדת מי השפע, לגדל פרי הצלחותינו הגשמיות והרוחניות. והענין שאין להורדת השפע מן הבריכה העליונה, כי אם על ידי התעלות הרחבים והחזקים..." עכ"ד.

ביאורים

110. חרב. גדודי מלחמה. 111. רבה. מתרבה.

ארחות שער האכזריות צדיקים

עיונים

הבּוֹרָא יתְּפַרֵּךְ בְּכָל יְכָלָתוֹ, וּבְזָכוֹת
הַטּוֹבִים וְהַצַּדִּיקִים הַקְדּוּשׁ בְּרוּךְ
הוא מְיַטֵּב לְעוֹלָם וּמִפְרֵנֶם - הִישׁ
צָדֵקָה גְדוֹלָה מִזֹּאת! ^(יד) גַּם הָעֲנִי
יִתֵּן צָדֵקָה מְעַט, וְאַפְלוּ הוּא
מִתְּפַרֵּם מִן הַצָּדֵקָה, וְיִהְיֶה שֶׁכָּרוּ
כָּפוּל וּמִכְפָּל, כִּי הַמְעַט מִשְׁלֹ
הַשּׁוֹב כְּמוֹ הַרְבֵּה שֶׁל הָעֲשִׂיר. וְכֵן
אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מנחות ק, ב): ¹¹² אֶחָד
הַמְרַבֵּה וְאֶחָד הַמִּמְעִיט, וּבְלִבְד
שִׁיכּוֹן לְבוֹ לְאִבּוֹ שְׁבַשְׁמִים.

יד. גם העני יתן צדקה מעט. כנאמר במסכת גיטין (ז:): "אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה". ובשו"ע (יור"ד ס"י רמח ס"א) מבואר, שנתינת צדקה על ידי עני המתפרנס אף הוא מן הצדקה, אינה לפני משורת הדין, אלא היא חיוב גמור (וראה שם בש"ד). עוד נאמר בגמרא (שם), שהנותן צדקה אף על פי שהוא עצמו עני - "שוב אין מראין לו סימני עניות", כלומר, מן השמים יחלצו אותו מעניו. כי בזכות מצות הצדקה יזכה לעשירות (מהרש"א).

ביאורים

112. אחד המרבה. הכלל הזה נאמר במשנה (מנחות ק:): לענין הבאת קרבנות, אבל הוא נוגע גם ללימוד התורה ולשאר מצוות.

ארגון "ארחות יושר"

נוסד בהכוונתו של מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א, במטרה להנחיל את לימוד המוסר בקרב כל שכבות העם, בשיעורי התורה ובכוללי האברכים, במוסדות החינוך ובשיעורים לנשים. בכדי להגשים מטרה זו, מתקיימת פעילות מגוונת בתחומים שונים.

**בית
מדרש
וכולל
למגידי
שיעורים**

עשרות רבנים מגידי שיעורים, העוסקים בבית המדרש בהכנת השיעורים בדף היומי ובסוגיות העיוניות הנלמדות על ידם - המה "נושאי הדגל" ליישום תכנית הפצת לימוד המוסר מבית היוצר של ארגון "ארחות יושר", ע"י לימוד בצוותא בסוף השיעור בספרי המוסר היו"ל על ידינו.

**מכון
"ארחות
המוסר"**

צוות ת"ח מופלגים, אשר ניחנו בידע ובהבנה בספרות התורנית לענפיה, שוקד על הוצאת ספרי מוסר בעריכה חדשה ומאירת עיניים. גולת הכותרת הינם מדורי ה"ביאורים" וה"עיונים", המעוטרים בפנינים מגדולי הדורות, בתוספת נופך מאת העורכים. וזאת - בצורת חוברות חודשיות עם חלוקה על פי סדר לימוד יומי המופצות באלפי עותקים בשיעורי התורה, בכוללים, בישיבות, בתלמודי תורה ובבתי הכנסת.

**סדרי
מוסר
בהיכלי
הכוללים**

הוקמה תכנית מיוחדת לקביעת סדרי מוסר בכוללי האברכים בצמוד לסדרי הלימוד הקבועים, עם מתן שכרה בצידה - מילגה חודשית, וזאת בכדי להחדיר חשיבות העסק בספרי היראה ותיקון המידות באופן מיוחד לעמלי תורה.

**שיעורי
מוסר
במוסדות
החינוך**

שילוב שיעורי מוסר בתכניות הלימודים בתלמודי תורה בכל הארץ, לעידוד לימוד המוסר מגיל צעיר בצורה נוחה ונעימה. כבר עתה ניכרים ניצני ההשפעה מלימוד זה שבודאי תלך ותגבר עם השנים, וסופה להצמיח פירות נאים אשר יתהללו בהם כל רואיהם.

**הקמת
שיעורי
תורה**

במאות שיעורי התורה הנלמדים בפריסה ארצית רחבה הגדלה מיום ליום, אשר נמסרים על ידי טובי מגידי השיעורים, המצטיינים בבקיאות ובעיון, ובהסברה בהירה וקולחת - שילבנו את לימוד המוסר בסוף השיעור, בו לומדים בצוותא מתוך חוברות "ארחות המוסר" וזוכים בשל כך לתוספת מילגה חודשית המהווה תמריץ ועידוד לרבנים שלי"א, אשר מדווחים במשוב על רצף הלימודים, ההתקדמות והעקביות.

**שיעורים
לנשים
"מדרשת
בת שבע"**

בעסקנו במלאכת הקודש, מעלים אנו על נס את דמותה של הרבנית הצדקנית הדגולה מרת בת שבע קניבסקי ע"ה, אשר הייתה תל תלפיות לנשי ובנות ישראל, ובאהבתה הגדולה הרעיפה על ראשן טללי תחיה והעמידתן בקרן אורה. לזכרה הקמנו רשת שיעורי תורה לנשים הנושאות את שמה בגאון, על מנת להמשיך את מורשתה המפוארת בקירוב בנות ישראל, לחיזוק ביראת שמיים, צניעות ומידות טובות.

שיעור
בביה"כ ראשליץ

שיעור
בביה"כ הגדול ת"א

שיעור
בביה"כ הגדול ב"ב

שיעור
בביה"כ בלינסון

